

Uitkomsten analyse rapportering over fraude in controleverklaringen 2023

Oob's, niet-oob's en niet-wettelijke controles

Koninklijke Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

April 2025

Koninklijke Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

Nederland rekt op zijn accountants.

De leden van de Koninklijke NBA vormen een brede, pluriforme beroepsgroep van ruim 22.000 professionals werkzaam in de brede accountantspraktijk, bij de overheid, als intern accountant en in het management van organisaties. Integriteit, objectiviteit, vakbekwaamheid en zorgvuldigheid, vertrouwelijkheid en professionaliteit zijn essentiële beginselen voor iedere accountant. De Koninklijke NBA helpt accountants hun cruciale rol in de maatschappij te vervullen, nu en in de toekomst.

Dit document bevat bladwijzers, hyperlinks en navigatiebutton.

Adobe Acrobat bladwijzers - toetsencombinatie 'Ctrl-b'

Tekst is een intern document- of externe hyperlink

Naar inhoudsopgave

Vorige pagina

Volgende pagina

Colofon

De publicatie is opgesteld door de afdeling Beroep & Maatschappij van de NBA.

Deze analyse is zo zorgvuldig mogelijk uitgevoerd. De NBA is echter niet aansprakelijk voor eventuele onjuistheden.

© 2025 Koninklijke NBA

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens bestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de NBA.

Inhoudsopgave

Hoofdstuk	Pagina
Voorwoord	6
Samenvatting uitkomsten analyse fraudesecties 'Controleaanpak frauderisico's' 2023	7
Scope analyse secties 'Controleaanpak frauderisico's' 2023	7
Vergelijking met 2022	7
Rapportageverplichting accountant versus entiteit	7
Strekking van het oordeel	8
Rapportageverplichting accountantscontroles breed toegepast	8
Inhoud rapportering over fraude verschilt	8
Frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'	9
Frauderisico 'opbrengstverantwoording'	9
Overige aanvullende frauderisico's	9
Niet duidelijk of verkort rapporteren is toegepast	10
Fraudesectie versus kernpunten van de controle	10
Niet naleving wet- en regelgeving	10
A. Inleiding	12
Aanleiding en doel	12
Standaard 700.29 inzake fraude	12
Reikwijdte toepassing Standaard 700.29	14
Onderzoek controleverklaringen 2023	14
Afstemming met stakeholders	14
Populatie	14
Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' op basis van Standaard 700.29	15
Frauderisico's in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'	16
B. Analyse oob-controleverklaringen	18
De populatie	18
Constateringen - analyse van de controleverklaring	18
Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'	18
Frauderisico - 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'	20
Frauderisico - 'opbrengstverantwoording'	22
Aanvullende frauderisico's	25
Beschrijving werkzaamheden	26
Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden	27
Niet-naleving wet- en regelgeving	29
C. Analyse niet-oob-controleverklaringen	31
De populatie	31
Constateringen - analyse van de controleverklaring	32
Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'	32
Frauderisico - 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'	33
Frauderisico - 'opbrengstverantwoording'	34
Aanvullende frauderisico's	36
Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden	41
Verwijzingen naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring	42
Niet-naleving wet- en regelgeving	43

Inhoudsopgave

Hoofdstuk	Pagina
D. Analyse controleverklaringen van niet-wettelijke controles	44
De populatie	44
Constateringen - analyse van de controleverklaring	44
Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'	44
Frauderisico - 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'	45
Frauderisico - 'opbrengstverantwoording'	46
Aanvullende frauderisico's	47
Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden	48
Verwijzingen naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring	48
Niet-naleving wet- en regelgeving	49

Voorwoord

In december 2021 is de Nederlandse Standaard 700 herzien. In Standaard 700.29 is voor alle wettelijke controles een rapportageverplichting over fraude en continuïteit in de controleverklaring opgenomen¹. Door dit in de controleverklaring op te nemen is aan alle accountants gevraagd om expliciet over fraude en continuïteit te rapporteren en ook de discussie aan te gaan met de gecontroleerde entiteit en de desbetreffende toezichthouders (RvC/RvT). Het doel van de rapportageverplichting was in de controleverklaring tastbaar te maken wat je van een accountant mag verwachten ten aanzien van deze twee thema's in het kader van de jaarrekeningcontrole.

Bij de invoering van de rapportageverplichting heeft het NBA-bestuur besloten de toepassing van Standaard 700.29 te evalueren met stakeholders, gebruikers, opstellers en accountants. Het doel van deze evaluatie is aandachtspunten op te halen die mogelijk noodzaken tot aanpassing van Standaard 700.

Ten behoeve van de evaluatie van de toepassing van Standaard 700.29 hebben we geanalyseerd hoe accountants over verslagjaar 2023 over fraude en continuïteit rapporteren in de controleverklaring. De analyse is gericht op de verplichte toepassing bij wettelijke controles van oob's en niet-oob's en vrijwillige toepassing bij niet-wettelijke controles. In deze rapportage presenteren we de feitelijke uitkomsten ten aanzien van de rapportering over fraude in de controleverklaringen 2023².

In deze rapportage hebben we geen conclusies opgenomen over de wijze waarop accountants de fraude rapportageverplichting toepassen en of dit heeft geleid tot meer transparantie voor gebruikers. Om dat te beoordelen houdt de NBA een enquête onder stakeholders, gebruikers, opstellers en accountants.

Deze feitenrapportage over de frauderapportering in controleverklaringen 2023 kan voor stakeholders, gebruikers, opstellers en accountants behulpzaam zijn bij de evaluatie van de rapportageverplichting.

Het vervolgproces voor de evaluatie van Standaard 700.29 is als volgt:

- Publicatie van de NBA analyses inzake de rapportering over fraude en continuïteit in de controleverklaringen 2023 om kennis te nemen van de feitelijke actuele stand van zaken ten aanzien van de rapportering.
- De NBA zal een enquête houden onder gebruikers, opstellers, accountants en toezichthouders/toezichthoudende organen om input op te halen voor het evaluatieproces van Standaard 700.29. De rapportage met inzichten over de huidige toepassing van de fraude- en continuïteitssectie zal beschikbaar zijn voor de leden en stakeholders wanneer de enquête wordt uitgezet.
- De uitkomsten van de enquête worden gebruikt in ronde tafel sessies met diverse stakeholders (gebruikers, opstellers, accountants en toezichthouders/ toezichthoudende organen) van controleverklaringen en vormen de basis voor besluitvorming over Standaard 700.29.
- Tenslotte worden de internationale ontwikkelingen rond ISA's 570 en 240 meegenomen bij de evaluatie van Standaard 700.

De evaluatie van Standaard 700 geschiedt onder de verantwoordelijkheid van het College Beroepsreglementering van de NBA en zal uitmonden in een advies aan het NBA-bestuur over Standaard 700.29.

¹ Het vereiste in paragraaf 29B is voor oob's in werking getreden voor rapporteringsperioden die zijn aangevangen op of na 15 december 2020 en voor niet-oob's voor rapporteringsperioden die zijn aangevangen op of na 15 december 2021.

² Voor continuïteit is een vergelijkbare rapportage opgesteld.

Samenvatting uitkomsten analyse fraudesecties 'Controleaanpak frauderisico's' 2023

Scope analyse secties 'Controleaanpak frauderisico's' 2023

Voor de analyse van de secties over fraude en continuïteit zijn Wta-accountantsorganisaties (hierna accountantsorganisaties) geselecteerd. Via company info hebben we per accountantsorganisatie één of meer controleverklaringen geselecteerd. Van de populatie oob-controles ziet een derde deel op beursgenoteerde entiteiten³.

Voor de niet-wettelijke controles ligt de focus op specifieke sectoren waar we verwachten een passage over fraude aan te treffen. Voor fraude en continuïteit is dezelfde populatie aan controleverklaringen onderzocht.

Onze analyse is uitsluitend gericht op teksten in de controleverklaringen 2023, zonder kennis van controledossiers. In deze rapportage geven we uitsluitend feitelijk weer hoe Standaard 700.29 in de controleverklaringen 2023 is toegepast, zonder oordeel over de gerapporteerde frauderisico's en of gerapporteerde werkzaamheden passend zijn bij de vermelde frauderisico's.

De inzichten die we over de fraudesecties 'Controleaanpak frauderisico's' hebben opgehaald vanuit de analyse van de controleverklaringen 2023 hebben we in deze rapportage in drie hoofdstukken uitgewerkt: voor de oob-accountantsorganisaties, die niet-oob-accountantsorganisaties en voor de niet-wettelijke controles.

De belangrijkste inzichten hebben we hieronder samengevat opgenomen.

Vergelijking met 2022

De NBA heeft over 2022 ook fraudesecties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaringen geanalyseerd. 2022 was het eerste verslagjaar waarin de fraude-rapportageverplichting voor alle wettelijke controles van toepassing was. We hebben de uitkomsten 2023 waar mogelijk vergeleken met 2022.

Rapportageverplichting accountant versus entiteit

Waar de rapportageverplichting geldt voor de accountant heeft een entiteit geen rapportageverplichting over fraude. Rapportering door de cliënt kan niet worden afgedwongen op basis van regelgeving: voor entiteiten geldt op basis van RJ400 slechts een heel beperkte rapportageplicht over de belangrijkste operationele (fraude)risico's die de bedrijfsvoering raken. Dit biedt de accountant weinig steun in het rapportageproces als deze wil rapporteren over een vermoede fraude en redres, en de cliënt deze rapportering achterwege laat. Als sprake is van een materiële afwijking in de jaarrekening als gevolg van fraude waarover de cliënt niet rapporteert zal de accountant geen goedkeurend oordeel bij de jaarrekening kunnen afgeven. Als de accountant van oordeel is dat de entiteit over fraude moet rapporteren in het bestuursverslag kan de accountant, gekoppeld aan de eigen rapportageplicht, de cliënt wijzen op de huidige mogelijkheden vanuit artikel 2:391 lid 1 BW2 en RJ400.1052⁴ om te rapporteren over de

³ 'Sinds 2023 heeft de AFM enkele oob-vergunningen verleend aan nieuwe oob-accountantsorganisaties. Bij onze selectie bleek dat zij over verslagjaar 2023 nog geen controleverklaring hebben verstrekt bij een oob-controle.'

⁴ RJ400.1052 is van kracht voor verslagjaren die aanvangen op of na 1 januari 2022.

belangrijkste risico's ten aanzien van fraude en corruptie in het bestuursverslag. In de NBA praktijkhandreiking 1150 is het aspect vertrouwelijkheid uitgewerkt en worden accountants aangemoedigd bij het nalaten of niet volledig rapporteren door de cliënt dit mee te nemen in de oordeelsvorming op basis van Standaard 720.

Wij hebben de inhoudelijke rapportering over fraude in de jaarrekening en/of het bestuursverslag over fraude door de entiteit niet geanalyseerd voor verslagjaar 2023. Wel hebben we beoordeeld of de accountant in de controleverklaring 2023 verwijst naar passages in de jaarrekening of het bestuursverslag. Wij zien in 39% van de geselecteerde wettelijke controles in de controleverklaring 2023 een verwijzing naar het bestuursverslag en in een enkel geval naar waarderingsgrondslagen of specifieke posten in de jaarrekening, bijvoorbeeld ten aanzien van schattingen (2022: ca 44%). Voor de oob-controleverklaringen 2023 ligt dit op 66% en voor de niet-oob-controleverklaringen 2023 is dit 22%. Wij merken op dat wij geen controleverklaringen hebben aangetroffen met een afwijkend oordeel als gevolg van een materiële afwijking als gevolg van fraude in de basis voor het oordeel.

Strekking van het oordeel

In de populatie geselecteerde wettelijke controleverklaringen 2023 zat 3% oordeelonthoudingen. In de oordeelonthoudingen ontbreekt de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' conform Standaard 700.29D. De oordeelonthouding had niet betrekking op fraude. Voorts zag 1% van de populatie toe op een verklaring met beperking.

In deze controleverklaringen was een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen.

In alle overige controleverklaringen van wettelijke en niet-wettelijke controles heeft de accountant een goedkeurend oordeel bij de jaarrekening gerapporteerd.

Rapportageverplichting accountantscontroles breed toegepast

Door onze inhoudelijke analyse van de fraudesecties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaringen 2023 hebben we inzicht verkregen in de wijze waarop de accountantsorganisaties de rapporteringsplicht conform Standaard 700.29B uitvoeren.

In alle geselecteerde wettelijke controleverklaringen met een oordeel is de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. Deze rapportering is opgenomen conform Standaard 700.29 met daarin uitwerking van de elementen in Standaard 700.A41B. In een aantal oob-controleverklaringen is conform Standaard 701 over frauderisico's gerapporteerd in de kernpunten van de controle. De uitkomsten voor de beursgenoteerde entiteiten wijken niet af van de overige oob's.

In 18% van de geselecteerde niet-wettelijke controleverklaringen heeft de accountant vrijwillig in een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' of in kernpunten van de controle gerapporteerd.

Inhoud rapportering over fraude verschilt

In de fraudesecties 'Controleaanpak frauderisico's' of in de kernpunten van de controle rapporteren accountants over een aantal elementen die zijn opgenomen in Standaard 700.A41B, te weten de frauderisico's en de controlewerkzaamheden. Over waarnemingen en uitkomsten van de controle is niet of nauwelijks gerapporteerd in de controleverklaringen.

Wij onderkennen de volgende verschillen in de mate van detail en cliënt specifiek rapporteren:

- Een breed scala aan frauderisico's of slechts enkele frauderisico's. In niet-oob-controleverklaringen zijn meer frauderisico's gerapporteerd dan in oob-controleverklaringen.
- Cliënt specifieke beschrijving verschilt per controleverklaring, per sector en per accountantsorganisatie.
- In de uitwerking van frauderisico's zijn soms wat meer cliënt-specifieke aspecten opgenomen, zoals details rondom frauderisicofactoren en/of tekortkomingen in de interne beheersing bij de gecontroleerde entiteit, die aanleiding geven om een frauderisico te identificeren en te rapporteren.
- Werkzaamheden zijn altijd opgenomen, wel in meer of mindere mate in detail: bijvoorbeeld in het algemeen, in een paragraaf die toeziet op alle benoemde frauderisico's en/of uitgewerkt per frauderisico.
- In de meerderheid van alle controleverklaringen is een conclusie gerapporteerd. In nagenoeg alle oob-controleverklaringen is een conclusie verwoord. In 16% van de niet-oob-controleverklaringen ontbreekt de conclusie.

Wij hebben de volgende variaties in conclusies gelezen:

- één algehele conclusie over het al dan niet aanwezig zijn van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening;

- conclusies per frauderisico al dan niet in combinatie met een conclusie op het niveau van de jaarrekening als geheel;
- positief of negatieve formulering in conclusies of beschrijvend van aard zonder duidelijke uitkomst.

Frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'

De accountant dient volgens Standaard 700.29B te beschrijven op welke wijze is ingespeeld op risico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude. In 99% van de geselecteerde wettelijke controleverklaringen 2023 (met een oordeel) is het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' gerapporteerd (2022: 87%), waarvan 100% in de oob-controleverklaringen en 98% in de niet-oob-controleverklaringen. In één niet-oob-controleverklaring is in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' geen enkele beschrijving van frauderisico's opgenomen, maar zijn wel in algemene zin werkzaamheden beschreven die ook toezien op het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'.

In 18% van de niet-wettelijke controles is gerapporteerd in een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' of in kernpunten van de controle over frauderisico's. In al deze niet-wettelijke controleverklaringen is het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' gerapporteerd.

De mate waarin dit frauderisico al dan niet cliënt-specifiek is gemaakt en/of is gekoppeld aan processen en/of beweringen verschilt. Dit geldt ook voor de beschreven werkzaamheden ten aanzien van de frauderisico.

Frauderisico 'opbrengstverantwoording'

Het veronderstelde frauderisico ziet toe op de opbrengstverantwoording (Standaard 240.27) en kan de accountant onder voorwaarden weerleggen. Het frauderisico ten aanzien van opbrengstverantwoording is in de geselecteerde wettelijke controleverklaringen 2023 (met een oordeel):

- in 79% van de controleverklaringen wel onderkend en gerapporteerd (2022: 70%).
- In 14% van de controleverklaringen niet onderkend en niet gerapporteerd (2022: 13%).
- in 7% van de controleverklaringen weerlegd en summier gerapporteerd (2022: 17%)

Ten opzichte van 2022 is de rapportering over het frauderisico 'opbrengstverantwoording' in de wettelijke controleverklaringen toegenomen van 70% naar 79%, omdat het minder vaak is weerlegd. Nog steeds is dit frauderisico in 14% van de wettelijke controleverklaringen niet opgenomen. Daarbij zijn er verschillen tussen de oob- en niet-oob-controleverklaringen. In 86% van de geanalyseerde niet-oob-controleverklaringen (met een oordeel) is het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' opgenomen, ten opzichte van 54% oob-controleverklaringen (met een oordeel).

In 18% van de niet-wettelijke controles is gerapporteerd in een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' of in kernpunten van de controle over frauderisico's. In 11% van de niet-wettelijke controleverklaringen is het frauderisico 'opbrengstverantwoording' gerapporteerd.

De mate waarin dit frauderisico al dan niet cliënt-specifiek is gemaakt en/of is gekoppeld aan processen en/of beweringen verschilt. Dit geldt ook voor de beschreven werkzaamheden ten aanzien van de frauderisico.

Overige aanvullende frauderisico's

De accountant kan naast de verplichte en te veronderstellen frauderisico's vanuit Standaard 240 aanvullende frauderisico's onderkennen en rapporteren. Omdat aanvullende onderkende frauderisico's in het algemeen altijd leiden tot significante aandacht is het onze verwachting dat de aanvullende frauderisico's altijd leiden tot rapportering in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' of in de kernpunten van de controle. Wij zien de volgende verschillen in het aantal aanvullende frauderisico's waarover accountants rapporteren in wettelijke controleverklaringen (met een oordeel):

- In 33% van de oob-controleverklaringen (2022: 47%) zijn 1 tot 2 aanvullende frauderisico's gerapporteerd.
- In 58% van de niet-oob-controleverklaringen (2022: 48%) zijn 1 tot 3 aanvullende frauderisico's gerapporteerd.
- In nagenoeg alle niet-oob-controleverklaringen met aanvullende frauderisico's is over het frauderisico betalingsorganisatie gerapporteerd. Daarnaast regelmatig over onderhanden projecten en corruptie.

In 18% van de niet-wettelijke controles is gerapporteerd in een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' of in kernpunten van de controle over frauderisico's. In 11% van de niet-wettelijke controleverklaringen zijn 1 tot 3 aanvullende frauderisico's gerapporteerd.

De mate waarin de aanvullende frauderisico's al dan niet cliënt-specifiek zijn gemaakt en/of is gekoppeld aan processen en/of beweringen verschilt. Dit geldt ook voor de beschreven werkzaamheden ten aanzien van de aanvullende frauderisico's.

Niet duidelijk of verkort rapporteren is toegepast

Als de accountant in de controle geen significante aandacht besteedt aan een frauderisico kan verkort worden gerapporteerd over de controlewerkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen. Of verkorte rapportering is toegepast zoals bedoeld in de Standaard hebben we niet kunnen vaststellen, want we hebben geen duidelijke voorbeelden van deze verkorte rapportering aangetroffen. Het volgende komt voor in controleverklaringen, maar geeft ons geen informatie of in dat geval sprake is van verkort rapporteren:

- Over de controlewerkzaamheden is gerapporteerd per frauderisico of in totaliteit over alle benoemde fraude-risico's, zonder koppeling naar specifiek frauderisico's.
- Over uitkomsten en/of waarnemingen is niet of nauwelijks gerapporteerd; de meeste controleverklaringen bevatten een algehele conclusie of conclusies per frauderisico.
- Als het frauderisico 'opbrengstverantwoording' is weerlegd en dit summier is toegelicht in de controleverklaring zijn er geen werkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen gerapporteerd.

Fraudesectie versus kernpunten van de controle

In de oob-controleverklaringen kan de beschrijving van de frauderisico's, de uitgevoerde werkzaamheden, de indicatie van de uitkomst van de werkzaamheden van de accountant alsook belangrijke waarnemingen met betrekking tot een aangelegenheid, op basis van Standaard 701, ook worden geïntegreerd in de kernpunten van de controle. Wij zien verschillende varianten hoe accountants rapporteren over deze elementen:

- In de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.
- In de kernpunten van de controle.
- In zowel de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' als in de kernpunten van de controle.

In de derde variant is sprake van enige overlap in de rapportering. Zo zien we onder meer dat in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' wordt verwezen naar de kernpunten van de controle voor een meer gedetailleerde beschrijving van het frauderisico en de beschrijving van de uitgevoerde werkzaamheden. Ook hebben we voorbeelden gezien waar in de kernpunten van de controle voor de beschrijving van de uitgevoerde werkzaamheden wordt verwezen naar de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

Accountants gaan dus verschillend om met de toepassing van Standaard 701 als het aankomt op het rapporteren over frauderisico's in de controleverklaring. Dit komt de transparantie voor de gebruikers niet altijd ten goede omdat uitwerkingen van frauderisico's op meerdere plekken in de controleverklaring zijn opgenomen.

Niet naleving wet- en regelgeving

In ca 8% van alle wettelijke controleverklaringen (met een oordeel) heeft de accountant in een aparte sectie over 'niet naleving van wet- en regelgeving' gerapporteerd. Dit is gebeurd in 27% van de oob-controleverklaringen en 3% van de niet-oob-controleverklaringen. In deze aparte sectie is veelal in algemene termen het risico van niet-naleven van wet en regelgeving beschreven, al dan niet door de directe en indirecte regelgeving te benoemen. In enkele oob-controleverklaringen zijn in deze aparte sectie cliënt-specifieke risico's benoemd en ook uitgevoerde controlewerkzaamheden beschreven.

In de niet-oob-controleverklaringen is het risico van niet-naleving van wet- en regelgeving regelmatig opgenomen als aanvullende frauderisico in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Dit geldt ook voor de controleverklaringen van de niet-wettelijke controles. In de desbetreffende fraudesecties 'Controleaanpak frauderisico's' is dan ook over de werkzaamheden gerapporteerd.

De mate waarin de in controleverklaringen benoemde risico's van niet naleving van wet- en regelgeving al dan niet cliënt-specifiek zijn gemaakt en/of zijn gekoppeld aan processen en/of beweringen verschilt. Dit geldt ook voor de beschreven werkzaamheden.

A. Inleiding

Aanleiding en doel

In december 2021 is Standaard 700 herzien en is voor alle wettelijke controles een rapportageverplichting over fraude en continuïteit in de controleverklaring opgenomen. Het doel was tastbaar te maken wat je van een accountant mag verwachten ten aanzien van deze twee thema's in het kader van de jaarrekeningcontrole. Het NBA bestuur was in 2021 van mening dat het belangrijk is meer zichtbaar te maken wat accountants aan continuïteit en fraude doen opdat stakeholders zich daarover een oordeel kunnen vormen. Bij de invoering van de rapportageverplichting over fraude en continuïteit heeft het NBA bestuur besloten de toepassing van Standaard 700.29 te evalueren met stakeholders, gebruikers, opstellers en accountants. Het doel van deze evaluatie is aandachtspunten op te halen die mogelijk noodzaken tot aanpassing van Standaard 700.

In oktober 2024 hebben wij het projectplan 'Evaluatie van Standaard 700N – fraude en continuïteit' gepubliceerd⁵. Dit plan van aanpak is goedgekeurd in het regelgevend proces van de NBA. De evaluatie van Standaard 700 ten aanzien van fraude en continuïteit geschiedt onder de verantwoordelijkheid van het College Beroepsreglementering van de NBA.

Als onderdeel van het plan van aanpak hebben we de specifieke secties over fraude en continuïteit in controleverklaringen 2023 geanalyseerd. Het doel van deze analyse is mede input te verzamelen voor het evaluatieproces en ronde tafel sessies met diverse gebruikersgroepen van de controleverklaringen.

Deze rapportage splitst zich verder toe op het thema fraude in de controleverklaringen 2023. Inzake continuïteit is separaat een rapportage uitgebracht.

Het concept van deze rapportage is behandeld in het regelgevend proces van de NBA.

Standaard 700.29 inzake fraude

Hieronder zijn de bepalingen vanuit Standaard 700 opgenomen die relevant zijn in het kader van de analyse van de rapportering over fraude in de controleverklaringen 2023.

Standaard 700.29B

Op basis van Standaard 700.29B is opgenomen dat de accountant in de controleverklaring in een aparte sectie 'Controleaanpak frauderisico's' dient aan te geven op welke wijze de accountant heeft ingespeeld op frauderisico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang:

⁵ Evaluatie aanpassingen Standaard 700.29A/29B (nba.nl)

'De accountant kan de beschrijving, indien van toepassing, integreren in de sectie kernpunten van de controle. Bovenstaande is niet van toepassing indien:

- a) wet- of regelgeving openbaarmaking van de aangelegenheid verhindert; of
- b) in buitengewoon zeldzame omstandigheden de accountant bepaalt dat de aangelegenheid niet gecommuniceerd dient te worden in de controleverklaring omdat redelijkerwijs verwacht wordt dat de nadelige gevolgen van dergelijke communicatie groter zijn dan de voordelen voor het maatschappelijk verkeer. Dit is niet van toepassing indien de entiteit publiekelijk informatie over de aangelegenheid openbaar heeft gemaakt.'

Standaard 700 A41B

Op basis van paragraaf A41B van Standaard 700 wordt van de accountant het volgende verwacht:

'De mate van detail die in de controleverklaring moet worden verschaft om te beschrijven op welke wijze op frauderisico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang tijdens de controle is ingespeeld is een kwestie van professionele oordeelvorming en wordt aangepast aan de specifieke omstandigheden en complexiteit van de controle. In overeenstemming met paragraaf 29B kan de accountant het volgende beschrijven:

- de frauderisico's die aandacht vereisten bij de controle;
- een verwijzing naar eventuele toelichtingen in de financiële overzichten;
- een kort overzicht van de uitgevoerde werkzaamheden;
- een indicatie van de uitkomst van de werkzaamheden van de accountant;
- belangrijke waarnemingen met betrekking tot de aangelegenheid.

Of een combinatie van deze elementen.

Indien er frauderisico's zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang die van de accountant geen significante aandacht vereisten bij het uitvoeren van de controle, heeft de accountant de mogelijkheid om werkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen in verkorte vorm op te nemen.

Wet- of regelgeving kan openbare toelichting door het management of de accountant verhinderen. Zo kan bij wet- of regelgeving specifiek zijn verboden dat een openbare mededeling wordt gedaan die een nadelige invloed zou kunnen hebben op een onderzoek dat door een bevoegde instantie naar een daadwerkelijke dan wel een vermoede illegale handeling wordt uitgevoerd (zoals aangelegenheden die gerelateerd zijn aan het witwassen van geld).'

Standaard 700.29C

In deze paragraaf is opgenomen dat de accountant in de inleidende tekst in de secties als bedoeld in paragraaf 29A en 29B dienst te vermelden dat deze aangelegenheden zijn behandeld in de context van de controle van de financiële overzichten als geheel, en bij het vormen van een oordeel hierover, en de accountant geen afzonderlijk oordeel over deze aangelegenheden verschaft.

Standaard 700 A41C

In deze paragraaf is ten aanzien van de communicatie over fraude in de controleverklaring opgenomen dat dit gebeurt in de context van de accountant die een oordeel heeft gevormd over de financiële overzichten als geheel. Dit is geen vervanging voor:

- toelichtingen in de financiële overzichten die door het van toepassing zijnde stelsel inzake financiële verslaggeving vereist zijn van het management;
- de accountant die een aangepast oordeel tot uitdrukking brengt wanneer dit vereist is door de omstandigheden van een specifieke controleopdracht overeenkomstig Standaard 705;
- een afzonderlijk oordeel over individuele aangelegenheden.

Standaard 700.29D

In deze paragraaf is opgenomen dat de accountant bij een oordeelonthouding de fraudesectie als bedoeld in Standaard 29B niet dient op te nemen.

Reikwijdte toepassing Standaard 700.29

De rapportageverplichtingen in Standaard 700.29 gelden voor alle wettelijke controles. Voor niet-wettelijke controles mag de rapportering in de controleverklaringen vrijwillig worden toegepast. Om die reden hebben we in de scope van het onderzoek naar controleverklaringen 2023 ook een aantal niet-wettelijke controles betrokken.

Onderzoek controleverklaringen 2023

In deze rapportage presenteren wij de uitkomsten van onze analyse naar controleverklaringen 2023. De analyse focust zich met name op hoe accountants in de controleverklaringen 2023 zijn omgegaan met de elementen die in Standaard 700.29B, C en D en in 700.A41.B en C zijn opgenomen.

Omdat we geen inzicht hebben in de onderliggende controledossiers trekken we in deze rapportage geen inhoudelijke conclusies over de wijze waarop de accountant in het controledossier frauderisico's heeft onderkend of is ingespeeld op aanwijzingen van vermoede fraude.

Afstemming met stakeholders

In voorgaande jaren hebben we deze rapportage voorgelegd aan een aantal gebruikers van de controleverklaringen, te weten de AFM, Eumedion, VEB, VEUO, VNO-NCW en een samenvatting van de reacties aan deze rapportage toegevoegd. Deze rapportage over de controleverklaringen 2023 is niet afgestemd met deze gebruikers, maar is voor iedereen te gebruiken bij het invullen van de enquête over de effectiviteit van de rapporteringsverplichting. Hiervoor worden vragenlijsten uitgezet onder stakeholders, gebruikers, opstellers van jaarrekeningen en accountants.

Populatie

De analyse van de NBA richt zich op de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaringen over verslagjaar 2023. De scope betreft 175 controleverklaringen, onderverdeeld naar 148 wettelijke en 27 niet-wettelijke controles. De wettelijke controles zien toe op 30 oob-controles (waaronder 10 beursgenoteerde controles) en 118 overige wettelijke controles.

In het onderzoek zijn 102 accountantsorganisaties betrokken. De oob's zijn gecontroleerd door zes oob-accountantsorganisaties⁶. Daarnaast zijn 96 reguliere vergunninghouders in het onderzoek betrokken.

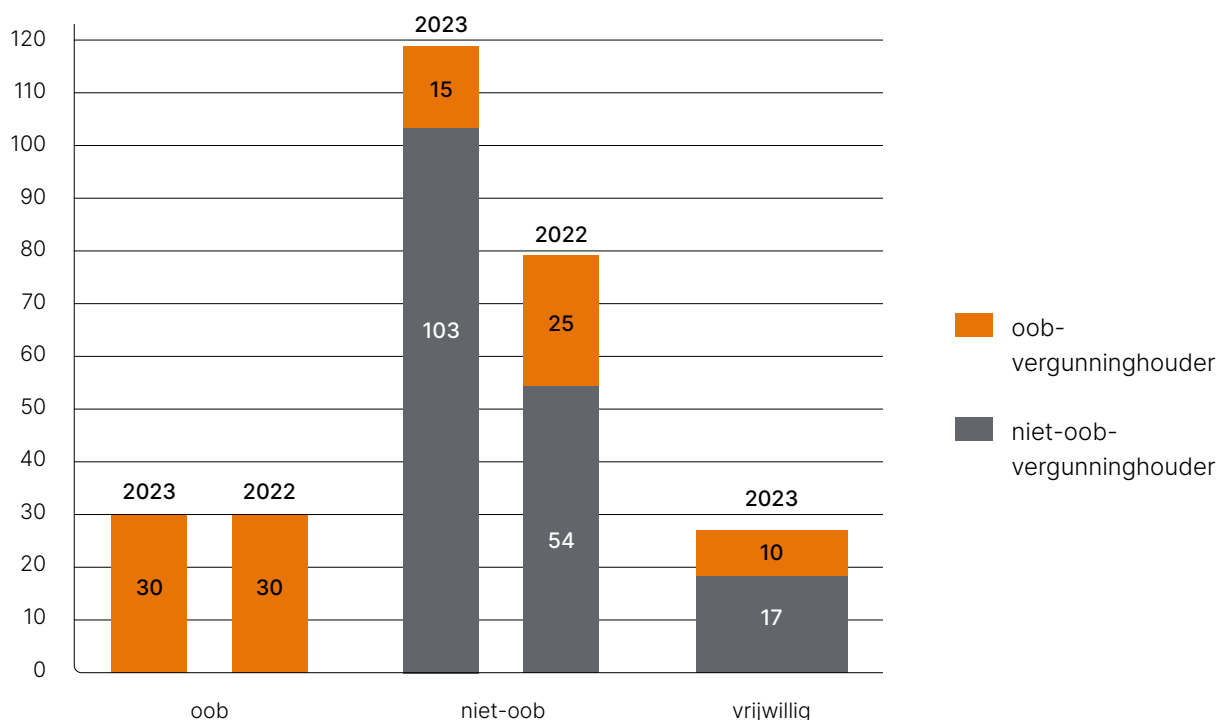
In het onderzoek van de 27 niet-wettelijke controles zijn 22 accountantsorganisaties betrokken, waaronder alle zes oob-accountantsorganisaties en 16 reguliere vergunninghouders. Daarnaast is één controleverklaring afgegeven door de Audit Dienst Rijk (ADR).

accountants organisatie	wettelijke controles				niet-wettelijke controles					Totaal	
	oob	niet-oob	decentrale overheid	Totaal	zorg	onderwijs	goede doelen	overig	Totaal		
oob	30	12	3	45	3	3	3	1	10	55	31%
niet-oob	-	96	7	103	3	3	3	8	17	120	69%
Totaal	30	108	10	148	6	6	6	9	27	175	100%
	85%				15%					100%	

Figuur: TOTAAL populatie verdeling controleverklaringen in de analyse 2023

⁶ 'Sinds 2023 heeft de AFM enkele oob-vergunningen verleend aan nieuwe oob-accountantsorganisaties. Bij onze selectie bleek dat zij over verslagjaar 2023 nog geen controleverklaring hebben verstrekt bij een oob-controle.'

Hieronder is de populatie controleverklaringen schematisch weergegeven:

Figuur: populatie verdeling controleverklaring naar oob's, niet-oob en niet-wettelijke controles

Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' op basis van Standaard 700.29

In de totale populatie van 175 controleverklaringen zaten vier oordeelonthoudingen die betrekking hebben op wettelijke controles van niet-oob's. In de analyse is rekening gehouden met het feit dat op basis van Standaard 700.29D bij een oordeelonthouding in de controleverklaring geen fraudesectie mag worden gerapporteerd, tenzij de basis voor de oordeelonthouding toeziet op aangelegenheden inzake fraude.

In alle 144 geanalyseerde controleverklaringen van wettelijke controles (met een oordeel) hebben de accountants conform de Standaard 700.29B een sectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. Voor oob-accountantsorganisaties rapporteren de accountants in de verplichte fraudesectie en/of in kernpunten van de controle.

Wij zien geen verschillen in de wijze van frauderapportering in controleverklaringen van beursgenoteerde oob's ten opzichte van andere oob's.

In het merendeel van de 27 geanalyseerde controleverklaringen inzake de niet-wettelijke-controles rapporteren de accountants niet (vrijwillig) over fraude in een fraudesectie. In vijf controleverklaringen is de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen.

De inhoud, de vorm en de diepgang van rapportering over o.a. de te benoemen elementen in Standaard 700⁷ in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' en de kernpunten van de controle verschilt per accountant en per accountantsorganisatie.

Ondanks dat dit niet verplicht is hebben accountantsorganisaties in de controleverklaring 2023 ook regelmatig aandacht gegeven aan niet naleving van wet- en regelgeving, bijvoorbeeld in een afzonderlijke sectie in de controleverklaring of als onderdeel van de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

In het vervolg van deze rapportage hebben we de details verder beschreven.

⁷ Oftewel de elementen in Standaard 700 A41B

Frauderisico's in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'

De accountant dient vanuit Standaard 240 altijd twee frauderisico's te overwegen. Dit betreft:

- het frauderisico dat het management de interne beheersing doorbreekt – dit is een verplicht frauderisico;
- het frauderisico opbrengstverantwoording – dit is een te veronderstellen frauderisico dat onder bepaalde omstandigheden weerlegd mag worden.

Vanuit Standaard 240 verwachten wij dat altijd over de hiervoor benoemde twee frauderisico's in de controleverklaringen gerapporteerd is (zie ook NBA Handreiking 1150)⁸. Indien er frauderisico's zijn die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang die van de accountant geen significante aandacht vereisen bij het uitvoeren van de controle, heeft de accountant de mogelijkheid om werkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen in verkorte vorm op te nemen.

Daarnaast kan de accountant altijd aanvullende frauderisico's overwegen. Omdat frauderisico's in het algemeen altijd leiden tot significante aandacht van de accountant verwachten wij dat de accountant op basis van Standaard 700.29B hierover rapporteert in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring (of voor oob's in de vorm van kernpunten van de controle).

Met betrekking tot het aantal frauderisico's hebben wij, vanuit de verwachting dat in alle controleverklaringen minimaal twee frauderisico's is gerapporteerd, het volgende geanalyseerd:

- Het totaal aantal fraude risico's in sectie 'controleaanpak frauderisico's'.
- Is het risico 'Management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' onderkend (verplicht).
- Is het risico 'Opbrengstverantwoording' onderkend (verondersteld).
- Of naast de twee voorgaande frauderisico's aanvullende frauderisico's zijn onderkend, en zo ja welke?

Het aantal frauderisico's in de geanalyseerde controleverklaringen van de wettelijke controles (oordeelonthoudingen uitgesloten) varieert in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's' van één tot zes.

Hierbij hebben we de oordeelonthoudingen buiten beschouwing gelaten omdat de accountant in dat geval geen fraudesectie opneemt en dus niet over frauderisico's rapporteert.

Hieronder is het aantal frauderisico's de wettelijke controles 2023 afgezet tegen de populatie in 2022:

Aantal fraude- risico's in de controle- verklaringen	wettelijke controles											
	2023						2022					
	oob's		niet-oob's		Totaal		oob's		niet-oob's		Totaal	
0	0	0%	1	1%	1	1%	0	0%	0	0%	-	0%
1	8	27%	7	6%	15	10%	9	30%	6	8%	15	14%
2	16	53%	43	38%	59	41%	15	50%	42	53%	57	52%
3	6	20%	42	37%	48	33%	5	17%	26	33%	31	28%
4	0	0%	14	12%	14	10%	0	0%	3	4%	3	3%
5	0	0%	5	4%	5	3%	1	3%	2	3%	3	3%
6	0	0%	2	2%	2	1%	0	0%	0	0%	-	0%
Totaal	30	100%	114	100%	144	100%	30	100%	79	100%	109	100%

Figuur: TOTAAL aantal frauderisico's gerapporteerd in wettelijke controles – exclusief oordeelonthoudingen

Onze verwachting dat in alle controleverklaringen van de wettelijke controles minimaal over twee frauderisico's is gerapporteerd is niet uitgekomen. Voor de wettelijke controles zien we vergelijkbare uitkomsten met 2022.

In 11% van de verklaringen is over minder dan twee frauderisico's gerapporteerd (2022: 14%). Voor de oob's in de selectie is dit vaker het geval (2023: 27% en 2022: 30%) dan voor de niet-oob's in de selectie (2023:7%; 2022: 8%).

⁸ [handreiking_1150_rapporteren_in_de_sectie_controleaanpak-frauderisicos_in_de_controleverklaring_def.pdf \(nba.nl\)](#)

Hieronder tonen we de resultaten over de gehele populatie in onze analyse 2023; dit gaat over de 171 controleverklaringen (na aftrek van vier oordeelonthoudingen) waarvan 27 inzake niet-wettelijke (vrijwillige) controles. Voor de niet-wettelijke controles geldt geen verplichting om een fraudesectie in de controleverklaring op te nemen. De uitkomst van onze analyse is dat er maar heel beperkt over de 'controleaanpak frauderisicoanalyse' is gerapporteerd in de controleverklaring. Van de 27 geanalyseerde controleverklaringen bevatten er vijf een fraudesectie.

Aantal fraude- risico's in de controle- verklaringen	2023							
	wettelijke controles				niet-wettelijke controles		Totaal	
	oob's		niet-oob's					
0	0	0%	1	1%	22	81%	23	13%
1	8	27%	7	6%	1	4%	16	9%
2	16	53%	43	38%	1	4%	60	35%
3	6	20%	42	37%	2	7%	50	29%
4	0	0%	14	12%	1	4%	15	9%
5	0	0%	5	4%	0	0%	5	3%
6	0	0%	2	2%	0	0%	2	1%
Totaal	30	100%	114	100%	27	100%	171	100%

Figuur: TOTAAL – aantal frauderisico's 2023 gerapporteerd- inclusief niet-wettelijke controles – exclusief oordeelonthoudingen

In het vervolg van deze rapportage hebben we de analyse toegelicht vanuit drie separate categorieën: oob's, overige wettelijke controles (niet-oob's) en niet-wettelijke controles.

B. Analyse oob-controleverklaringen

De populatie

Voor de analyse 2023 hebben we de controleverklaringen van 30 oob's geanalyseerd, onderscheiden naar de volgende sectoren en beursgenoteerd:

Populatie	2023				2022	
	beurs- genoteerd	overig oob	n (totaal)	%	n	%
Financiële instelling (bank / verzekeraar)	3	5	8	27%	7	23%
Pensioenfondsen	-	6	6	20%	0	0%
Woningcorporatie	-	6	6	20%	12	40%
Overig	7	3	10	33%	11	37%
Totaal	10	20	30	100%	30	100%
	33%	67%	100%			

Figuur: TOTAAL – populatie geanalyseerde oob-controleverklaringen (2022: 6 beursfondsen)

Constateringen - analyse van de controleverklaring

Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's

In alle 30 geanalyseerde controleverklaringen is conform de Standaard 700.29B een aparte sectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. De fraudesectie is in bijna alle gevallen cliënt specifiek gemaakt, maar de mate waarin cliënt specifieke informatie is opgenomen verschilt. Daarbij zien we ook een stramien dat per sector of per accountantsorganisatie wordt gevolgd.

Hieronder geven we inzicht hoe sectorgewijs in controleverklaringen 2023 van oob's is gerapporteerd over frauderisico's.

Aantal oob-controleverklaringen met gerapporteerde frauderisico's (in fraudesectie en/of kernpunten van de controle)	n	Frauderisico management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen			Frauderisico opbrengstverantwoording					Overige fraude-risico's	
					Onderkend		Weerlegd		Niet gerapporteed		
Financiële instelling (bank / verzekeraar)	8	8	100%	5	63%	2	25%	1	13%	3	38%
Pensioenfondsen	6	6	100%	3	50%	2	33%	1	17%	1	17%
Woningcorporatie	6	6	100%	1	17%	3	50%	2	33%	4	67%
Overig	10	10	100%	7	70%	2	20%	1	10%	2	20%
Totaal	30	30	100%	16	53%	9	30%	5	17%	10	33%

Figuur: TOTAAL – frauderisico's per sector in geanalyseerde oob-controleverklaringen

In alle controleverklaringen is gerapporteerd over het frauderisico 'management doorbreekt de interne beheersingsmaatregelen'. Ook laten we zien in hoeverre is gerapporteerd over het frauderisico 'opbrengstverantwoording' en andere frauderisico's, waarbij we geen verschillen zien tussen de controleverklaringen van de beursgenoteerde oob's en de overige oob's. In 53% van de geanalyseerde oob-controleverklaringen is het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' opgenomen. In 30% van de controleverklaringen is dit frauderisico weerlegd en is hierover (summier) gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'. In 17% van de controleverklaringen is het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' niet opgenomen.

We zien dat de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' in meer of mindere mate cliënt specifiek is gemaakt. De hoeveelheid opgenomen cliënt specifieke informatie verschilt tussen de controleverklaringen. De fraudesecties bevatten regelmatig standaardteksten, waarna bij de uitwerking van de frauderisico's in meer of mindere mate cliënt-specifieke elementen zijn opgenomen. Als de accountant in de controle geen significante aandacht besteedt aan een frauderisico kan verkort worden gerapporteerd over de controlewerkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen. Uit de analyse blijkt dat als in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' frauderisico's zijn benoemd, in alle controleverklaringen ook de uitgevoerde werkzaamheden zijn beschreven. Dit geldt met uitzondering van de oob-controleverklaringen waarin het frauderisico 'opbrengstverantwoording' is weerlegd en/of summier is beschreven. We zien verschillen in de diepgang van de beschrijving van de frauderisico's en de rapportering over de uitgevoerde werkzaamheden, waardoor het niet duidelijk is of de accountant in dat geval verkort heeft gerapporteerd. De geanalyseerde controleverklaringen bevatten in het algemeen geen rapportering over de uitkomst van de werkzaamheden van de accountant of belangrijke waarnemingen met betrekking tot een aangelegenheid. Wel bevatten de meest controleverklaringen een totale conclusie dat geen afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zijn geconstateerd op het niveau van de jaarrekening of op het niveau van de afzonderlijke frauderisico's.

In 66% van de oob-controleverklaringen is een verwijzing opgenomen naar de (fraude)rapportering door de cliënt zelf in het jaarverslag of in de jaarrekening 2023.

In circa 27% van de geanalyseerde controleverklaringen is een aparte sectie opgenomen met betrekking tot "naleven wet- en regelgeving". In deze aparte sectie wordt veelal in algemene termen het risico van niet-naleven van wet en regelgeving beschreven, al dan niet door de directe en indirecte regelgeving te benoemen. In enkele controleverklaringen zijn in deze aparte sectie cliënt-specifieke risico's benoemd en ook uitgevoerde controlewerkzaamheden beschreven.

In de oob-controleverklaringen kan de beschrijving van de frauderisico's, de uitgevoerde werkzaamheden, de indicatie van de uitkomst van de werkzaamheden van de accountant alsook belangrijke waarnemingen met betrekking tot een aangelegenheid, op basis van Standaard 701, ook worden geïntegreerd in de kernpunten van de controle. Wij zien verschillende varianten hoe accountants rapporteren over deze elementen:

- In de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's;

- In de kernpunten van de controle;
- In zowel de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' als in de kernpunten van de controle.

We zien hier geen verschil tussen de rapportering in de controleverklaringen van de beursgenoteerde oob's en de overige oob's.

In de derde variant is sprake van enige overlap in de rapportering. Zo zien we onder meer dat in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' wordt verwezen naar de kernpunten van de controle voor een meer gedetailleerde beschrijving van het frauderisico en de beschrijving van de uitgevoerde werkzaamheden. Ook hebben we voorbeelden gezien waar in de kernpunten van de controle voor de beschrijving van de uitgevoerde werkzaamheden wordt verwezen naar de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

Frauderisico – 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'

De accountant dient volgens Standaard 700.29B te beschrijven op welke wijze is ingespeeld op risico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude. Hieronder is uiteengezet hoe accountants het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' in de controleverklaring hebben opgenomen:

Uitwerking Frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'	2023		2022	
	n	%	n	%
Alleen in fraudesectie	25	83%	12	40%
Alleen in sectie kernpunten van de controle	0	0%	0	0%
In zowel fraudesectie als kernpunten van de controle	5	17%	17	57%
N.v.t. - risico niet gerapporteerd	0	0%	1	3%
Totaal	30	100%	30	100%

Figuur: oob-fraudesectie en kernpunten inzake frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'

In alle geanalyseerde oob-controleverklaringen is het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Dit was nagenoeg overeenkomstig van toepassing in 2022; toen was dit frauderisico in één controleverklaring niet gerapporteerd.

Bij oob's kan deze beschrijving, op basis van Standaard 701, ook worden geïntegreerd in de kernpunten van de controle. In vijf controleverklaringen over verslagjaar 2023 is dit frauderisico zowel uitgewerkt in de fraudesectie als in de kernpunten van de controle (17%). In 2022 was dit vaker het geval (57%), waarbij ook regelmatig een gecombineerde risico-uitwerking van de frauderisico's 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' en 'opbrengstverantwoording' werd gerapporteerd. In de geanalyseerde controleverklaringen 2023 hebben we deze gecombineerde risico-uitwerking niet of nauwelijks aangetroffen.

In de geanalyseerde controleverklaringen 2023 komt de beschrijving van de werkzaamheden regelmatig op twee plekken in de controleverklaring terug of er zijn ten aanzien van de opgesomde werkzaamheden onderlinge verwijzingen opgenomen in de fraudesectie en in de kernpunten van de controle.

Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen zoals over het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' is gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' met eventuele verwijzing naar de kernpunten van de controle.

Voorbeelden

- As described in our key audit matter related to the “recognition of internally developed software”, given the amount of capitalized software development expenses during the year, we specifically considered whether management’s judgement involved in determining whether IAS 38 “Intangible assets” capitalization criteria have been met indicates a management bias that may represent a risk of material misstatement due to fraud.
- Voor de werkzaamheden ten aanzien van de belangrijkste schattingen verwijzen wij naar de kernpunten van de controle ten aanzien van de waardering van beleggingen gebaseerd op subjectieve inputs en de impact hiervan op het resultaat en fonds-specifieke elementen in de technische voorzieningen. Wij hebben geen significante transacties buiten het kader van de normale bedrijfsvoering geïdentificeerd. Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van het doorbreken van de interne beheersing door het bestuur.
- We refer to the key audit matters that provide information of our approach related to areas of higher risk due to accounting estimates where management makes significant judgements.

Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen zoals in de kernpunten van de controle is gerapporteerd over het frauderisico ‘management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen’, met onder meer verwijzing naar de fraudesectie ‘Controleaanpak frauderisico’s’.

Voorbeeld 1

Fraudesectie

Wij houden rekening met het risico dat het uitvoerend bestuur interne beheersingsmaatregelen kan doorbreken, aangezien dit risico in alle organisaties aanwezig is. Vanwege dit risico hebben wij onder meer schattingen beoordeeld op tendenties die mogelijk een risico vormen op een afwijking van materieel belang, met name gericht op belangrijke gebieden die oordeelsvorming vereisen en significante schattingsposten, zoals toege-licht in toelichting ‘[6] Technische voorziening’ in de jaarrekening, waaronder de subjectieve elementen in de waardering van de technische voorziening. Wij verwijzen in dit kader verder naar het kernpunt ‘Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorziening’.

Ook hebben wij data analyse gebruikt om journaalposten met een verhoogd risico te signaleren en te toetsen en de zakelijke beweegredenen (of het ontbreken daarvan) beoordeeld van bijzondere transacties, waaronder die met verbonden partijen.

Kernpunt van de controle

In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij het pensioenfonds, zijnde de fonds-specifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle. Wij hebben aan het subjectieve element ervaringssterfte van de bepaling van de technische voorziening een frauderisico gekoppeld en de waardering en de toelichting daarop als kernpunt van onze controle aangemerkt.

Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorziening niet toereikend gewaardeerd en toegelicht is. Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het algemeen bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen, alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaris.

Voorbeeld 2

Fraudesectie:

Wij hebben specifieke controlewerkzaamheden verricht ten aanzien van belangrijke schattingen van het bestuur, waaronder de waardering vastgoed in exploitatie volgens de full-versie van het Handboek modelmatig waarderen marktwaarde en de toelichting van de beleidswaarde van het vastgoed in exploitatie. Hiervoor verwijzen wij naar de kernpunten van onze controle.

Kernpunt van de controle:

Waardering vastgoed in exploitatie

Het vastgoed in exploitatie moet volgens de Woningwet worden gewaardeerd op marktwaarde in verhuurde staat. De marktwaarde van het vastgoed in exploitatie, die volgens de full-versie van het 'Handboek modelmatig waarderen marktwaarde' is bepaald, bedraagt per 31 december 2023 € X. Voor deze waardering past X de full-versie van het Handboek modelmatig waarderen marktwaarde toe. Binnen de full-versie worden vrijheidsgraden gebruikt om te komen tot de marktwaarde in verhuurde staat. Deze vrijheidsgraden worden bepaald op basis van de oordeelsvorming van het bestuur.

Door de schattingsonzekerheid in deze significante post in de jaarrekening is er een verhoogd risico op materiële afwijkingen als gevolg van fouten of fraude. Daarom hebben wij dit als een kernpunt van onze controle aangemerkt.

Jaarrekening:

Toelichting beleidswaarde vastgoed in exploitatie

Het bestuur van X baseert deze schatting op in het verleden gerealiseerde onderhouds- en beheerlasten in combinatie met de vastgoedstrategie zoals opgenomen in het strategisch voorraadbeleid. Door de schattingsonzekerheid ten aanzien van de toekomstige onderhouds- en beheerlasten is er een verhoogd risico op materiële afwijkingen als gevolg van fouten of fraude. Daarom hebben wij dit als een kernpunt van onze controle aangemerkt.

De mogelijkheid om zowel te rapporteren in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' als in kernpunten leidt in enkele controleverklaringen tot uitleg waarom er wel of niet kernpunten zijn opgenomen. Zie enkele voorbeelden hieronder.

Voorbeelden

- Onze controlewerkzaamheden om in te spelen op de ingeschatte frauderisico's resulteerden, anders dan de schattingen in de beleidswaarde, niet in een kernpunt van onze controle.
- Onze procedures ten aanzien van de geïdentificeerd risico's op fraude hebben niet geleid tot een kernpunt van de controle. Wij hebben onze risico-inschatting en controleaanpak en resultaten gecommuniceerd aan de Raad van Bestuur en de Raad van Commissarissen.

Frauderisico – 'opbrengstverantwoording'

Op basis van Standaard 240.27 moet de accountant bij het maken van de risico-inschatting ervan uitgaan dat er frauderisico's zijn in de opbrengstverantwoording en dan inschatten bij welke soorten opbrengsten, opbrengsttransacties en beweringen deze frauderisico's tot een risico op een materiële afwijking (kwalitatief en/of kwantitatief) zouden kunnen leiden. Uiteraard kan de uitkomst van de analyse van de opbrengstenstromen en de risico-inschatting ook zijn dat dergelijke risico's niet tot een materiële afwijking in de jaarrekening zouden kunnen leiden. Standaard 240 stelt dat, als het veronderstelde frauderisico is weerlegd, de redenen voor die conclusie in de controledocumentatie moeten worden opgenomen.

Als de accountant het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' voor bepaalde opbrengststromen - met reden omkleed - weerlegt, besteedt de accountant geen significante aandacht aan dit frauderisico. Wij verwachten dat de uitzonderingsbepaling dat het frauderisico 'opbrengstverantwoording' niet is onderkend, slechts beperkt van toepassing zal zijn en in dat geval verwachten wij conform Standaard 700 A41B een verkorte rapportering in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

Op basis van Standaard 700 A41B heeft de accountant de mogelijkheid om werkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen in verkorte vorm te beschrijven. Het frauderisico wordt dan wel benoemd met vermelding dat het weerlegd is (zie ook Handreiking 1150 'Controleaanpak frauderisico's').

Hieronder is uiteengezet hoe accountants dit frauderisico in de controleverklaring hebben opgenomen:

Uitwerking Frauderisico 'opbrengstverantwoording'	2023		2022	
Alleen in fraudesectie	14	47%	4	13%
Weerlegd en (summier) beschreven in fraudesectie	9	30%	11	37%
Alleen in sectie kernpunten van de controle	0	0%	5	17%
In zowel fraudesectie als kernpunten van de controle	2	7%	1	3%
N.v.t. risico niet gerapporteerd	5	17%	9	30%
Totaal	30	100%	30	100%

Figuur: Oob-fraudesectie en kernpunten inzake frauderisico 'opbrengstverantwoording'

In 16 oob-controleverklaringen 2023 is het frauderisico 'opbrengstverantwoording' onderkend en gerapporteerd: 14 keer in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' en twee keer in de kernpunten van de controle. Dit komt neer op 54% van de populatie 2023 ten opzicht van 33% in 2022. Dit betekent een toename ten opzichte van de geanalyseerde controleverklaringen 2022.

In negen oob-controleverklaringen is het frauderisico 'opbrengstverantwoording' weerlegd en (summier) beschreven in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Het weerleggen vindt voornamelijk plaats bij woningcorporaties, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen⁹. Voor 2023 komt dit neer op 30% van de populatie ten opzicht van 37% in de controleverklaringen 2022.

Tenslotte is in 17% van de populatie 2023 niet gerapporteerd over het frauderisico 'opbrengstverantwoording' ten opzichte van 30% in 2022. Conform 2022 gebeurt dit het meest bij woningcorporaties. Hoewel het niet duidelijk is waarom niet is gerapporteerd over het frauderisico 'opbrengstverantwoording', kan dit betekenen dat dit frauderisico niet is onderkend; langs de lijn van Standaard 700 A41B zouden we een verkorte beschrijving verwachten als het frauderisico 'opbrengstverantwoording' wel is onderkend, maar er in de controle geen significante aandacht aan is besteed.

In de oob-controleverklaringen kan de beschrijving van het frauderisico 'opbrengstverantwoording', op basis van Standaard 701, ook worden geïntegreerd in de kernpunten van de controle. In de geanalyseerde oob-controleverklaringen is heel beperkt in kernpunten van de controle gerapporteerd over dit frauderisico (7% ten opzichte van 20% in de verklaringen 2022). En als het frauderisico "opbrengstverantwoording" in de oob-controleverklaringen 2023 in de kernpunten is uitgewerkt dan is het desbetreffende risico ook opgenomen in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'. In dat geval komt ook de beschrijving van de werkzaamheden op twee plekken in de controleverklaring terug en zijn ten aanzien van de opgesomde werkzaamheden onderlinge verwijzingen opgenomen in de fraudesectie en in de kernpunten van de controle.

In de populatie 2022 zagen we meer oob-controleverklaringen waarin het frauderisico 'opbrengstverantwoording' alleen in de kernpunten was opgenomen en niet in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' (17% in controleverklaringen 2022 ten opzicht van 0% in controleverklaringen 2023).

⁹ Zie Figuur: TOTAAL – frauderisico's per sector in geanalyseerde oob-controleverklaringen voor de onderverdeling naar de geanalyseerde verklaringen per sector.

Zoals vermeld in de voorafgaande paragraaf hebben we in de geanalyseerde controleverklaringen 2023 geen gecombineerde risico-uitwerking van de frauderisico's 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' en opbrengstverantwoording aangetroffen.

Hieronder is een voorbeeld opgenomen zoals over het frauderisico 'opbrengstverantwoording' is gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's':

Voorbeeld

- Het risico van onvolledigheid in de verhuuropbrengsten bij niet- woningen door het aangaan van niet-zakelijke verhuurtransacties. Een beslissingsbevoegde in het verhuurtraject van niet-woningen kan worden omgekocht door een toekomstig huurder waarbij de opdracht voor nieuwe verhuur tegen niet-zakelijke voorwaarden wordt goedgekeurd (zoals een te lage prijs, of behandeling met voorrang), waarvoor kick-back-betalingen of andere tegenprestaties in natura als tegenprestatie worden geleverd. De omzetverantwoording bij de woningcorporatie is hierdoor onvolledig door een te lage huurprijs ten aanzien van bedrijfsmatig, maatschappelijk en zorg gerelateerd vastgoed.

Hieronder is een voorbeeld opgenomen zoals in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' is gerapporteerd over het frauderisico 'opbrengstverantwoording', met een verwijzing naar kernpunten van de controle.

Voorbeeld

Fraudesectie:

Wij zijn bij het identificeren en inschatten van frauderisico's uitgegaan van de veronderstelling dat er bij de opbrengstenverantwoording frauderisico's bestaan. Wij hebben vastgesteld dat met name de onderstaande opbrengsten aanleiding geven tot deze risico's:

- Verantwoording van de verzekeringsopbrengsten zoals verder uitgewerkt in het kernpunt van onze controle "Schattingen gehanteerd in de berekening van de verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten".
- Ongerealiseerde resultaten beleggingen gewaardeerd op FVTPL uit de niet-genoteerde beleggingen en vastgoedbeleggingen opgenomen in het Beleggingsresultaat uit (her)verzekeringsactiviteiten zoals verder uitgewerkt in het kernpunt van onze controle "Waardering van beleggingen en de gerelateerde toelichtingen".

Kernpunten van de controle:

Schattingen gehanteerd in de berekening van de verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten

De waardering van verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten vereist oordeelsvorming omtrent onzekere toekomstige uitkomsten, waarbij verschillende aannames worden gedaan ten aanzien van de uiteindelijke afwikkelingswaarde van de verzekeringsverplichtingen. Bij de bepaling van de verzekeringsverplichtingen worden complexe (actuariële) modellen en rekentools gebruikt waarbij het van belang is dat het ontwerp en de configuratie adequaat zijn, de gehanteerde veronderstellingen geschikt zijn en de gebruikte brondata juist en volledig is. Het gebruik van andere actuariële technieken en veronderstellingen kan leiden tot materieel andere uitkomsten van schattingen inzake de verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten. Wij houden in dit kader rekening met de mogelijkheid dat management interne beheersingsmaatregelen kan doorbreken en met andere ongeoorloofde vormen van beïnvloeding van het proces van financiële verslaggeving. Wij beschouwen de schattingen die worden gehanteerd bij de berekening van de verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten derhalve als een kernpunt in onze controle. Bij de bepaling van het resultaat uit verzekeringsgerelateerde diensten, inclusief opbrengsten uit verzekerings-gerelateerde diensten, wordt in belangrijke mate gebruikgemaakt van dezelfde processen, tools en veronderstellingen.

Bij de waardering van verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten heeft de belangrijkste oordeelsvorming betrekking op de veronderstellingen met betrekking tot het schadeverloop, vooral op het gebied van letselschade, veronderstellingen inzake arbeidsongeschiktheid en herstelkansen en de bepaling van de

verliescomponent. Verder vormt de bepaling van de vrijval uit de voorziening voor de verwachte uitkeringen, schaden en andere kosten met betrekking tot verzekeringsdiensten voor de groepen verzekeringscontracten die onder het GMM gewaardeerd zijn een aandachtspunt, omdat dit een belangrijke driver is in de bepaling van de verantwoorde verzekeringsopbrengsten.

Waardering van beleggingen en de gerelateerde toelichtingen

De waarderingsmethoden voor hypotheekleningen, leningen, vastgoedbeleggingen en niet-genoteerde aandelen vereisen dat veronderstellingen worden gemaakt met betrekking tot factoren die de prijs bepalen. Andere waarderingsmethoden en veronderstellingen kunnen significant andere uitkomsten van de reële waarde opleveren. De gerelateerde toelichtingen zijn complex en afhankelijk van kwalitatief hoogwaardige gegevens. Verder zijn wij uitgegaan van de veronderstelling dat er frauderisico's bestaan bij de verantwoording van de ongerealiseerde resultaten uit 'categorie 3' beleggingen waarbij in de waarderingsmethode significante niet-waarneembare inputs zijn gebruikt. Derhalve beschouwen wij de bepaling van de reële waarde van beleggingen en de bijbehorende toelichtingen als een kernpunt in onze controle.

Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen hoe in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' is gerapporteerd over het niet onderkennen van een frauderisico 'opbrengstverantwoording' of het weerleggen van dit frauderisico.

Voorbeelden

- Ten aanzien van de verantwoording van opbrengsten uit de verhuur en verkoop van verhuureenheden hebben wij geen frauderisico's geïdentificeerd. Dit vanwege de aard van deze transactiestromen en de strikte specifieke regulering die op het aangaan en registreren van deze transactiestromen van toepassing is.
- We rebutted the presumed fraud risk on revenue because of the nature of the transactions. Revenue consists of interest income on the outstanding intercompany loans.

Aanvullende frauderisico's

De accountant kan vanuit Standaard 240 naast het verplichte en het veronderstelde frauderisico daarnaast aanvullende frauderisico's onderkennen. Omdat aanvullende onderkende frauderisico's in het algemeen altijd leiden tot significante aandacht is het onze verwachting dat de aanvullende frauderisico's altijd leiden tot rapportering in de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring en / of tot rapportering in de vorm van kernpunten van de controle.

Hieronder laten we zien hoeveel aanvullende frauderisico's zijn gerapporteerd in de oob-controleverklaringen:

Aantal aanvullende frauderisico's gerapporteerd	2023		2022	
0	20	67%	16	53%
1	8	27%	11	37%
2	2	7%	2	7%
3	0	0%	1	3%
Totaal	30	100%	30	100%

Figuur: oob – aantal aanvullende frauderisico's

In 8 oob-controleverklaringen (27%) is één aanvullend frauderisico gerapporteerd en in twee oob-controleverklaringen (7%) zijn twee aanvullende frauderisico's gerapporteerd.

Hieronder is uiteengezet waar accountants over deze aanvullende frauderisico's in de oob-controleverklaringen 2023 rapporteren¹⁰:

Uitwerking overige frauderisico's	2023	
	n	%
Alleen in fraude sectie	8	27%
Alleen in sectie kernpunten van de controle	0	0%
In zowel fraudesectie als kernpunten van de controle	2	7%
N.v.t. - risico niet gerapporteerd	20	67%
Totaal	30	100%

Figuur: Oob-fraudesectie en kernpunten inzake aanvullende frauderisico's

Als de aanvullende frauderisico's zijn gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' en in de kernpunten van de controle geldt eveneens dat sprake is van overlap en verwijzingen tussen deze twee secties in de controleverklaring.

Voorbeelden

Cliënt-specifieke andere frauderisico's:

- Management override of collective loan loss provisioning (ECL)
- Frauderisico inzake de bepaling van de beleidswaarde
- Management bias in relation to recognition of internally developed software
- Aangaan van verplichtingen tegen onzakelijke condities
- Significante transacties buiten de normale bedrijfsvoering
- Waardering van de technische voorzieningen
- Het risico van het onttrekken van middelen door niet-zakelijkheid van vastgoed gerelateerde inkopen via kickback-betalingen of door belangenverstrengeling.
- Onderhoudslasten zijn niet nauwkeurig verantwoord doordat de prijsvorming van het planmatig onderhoud niet marktconform heeft plaatsgevonden (aanbestedingsfraude / risico kickbacks)
- De investeringen in vastgoed in exploitatie en vastgoed in ontwikkeling zijn niet nauwkeurig verantwoord doordat de prijsvorming van investeringen, zoals grondaankopen en aanneemsom niet marktconform heeft plaatsgevonden (aanbestedingsfraude / risico kickbacks)
- Risico op onttrekken van middelen aan de organisatie als gevolg van het maken van (te hoge) prijsafspraken met leveranciers en mogelijk daarmee samenhangende kickbacks
- Risico op het onttrekken van liquide middelen aan de organisatie als gevolg van leemte in de betalingsorganisatie

Beschrijving werkzaamheden

In het algemeen zijn de uitgevoerde werkzaamheden met betrekking tot de gerapporteerde frauderisico's in de oob-controleverklaringen met een aantal details uitgewerkt. Hieronder zijn voorbeelden opgenomen van de beschrijving van de uitgevoerde werkzaamheden.

¹⁰ Deze onderverdeling is voor 2022 niet beschikbaar.

Voorbeelden

- Wij houden rekening met het risico dat het management interne beheersingsmaatregelen kan doorbreken, aangezien dit risico in alle vennootschappen aanwezig is. Vanwege dit risico hebben wij onder meer schattingen beoordeeld op tendenties die mogelijk een risico vormen op een afwijking van materieel belang, met name gericht op belangrijke gebieden die oordeelsvorming vereisen en significante schattingsposten, zoals toegelicht in de waarderingsgrondslagen en toelichtingen zoals opgenomen bij de specifieke posten in de geconsolideerde jaarrekening. Ook hebben wij data-analyse gebruikt om journaalposten met een verhoogd risico te signaleren en te toetsen en de zakelijke beweegredenen (of het ontbreken daarvan) beoordeeld van bijzondere transacties, waaronder die met verbonden partijen. Zoals beschreven in ons kernpunt van de controle “Schattingen gehanteerd in de berekening van de verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten”, hebben wij vanwege het risico dat management interne beheersingsmaatregelen kan doorbreken, onder meer oordeelsvorming en schattingen beoordeeld op tendenties die mogelijk een risico vormen op een afwijking van materieel belang.
- Our specific response to the identified and assessed fraud risks:
 - We have evaluated the design and the implementation of internal controls that mitigate fraud risks, such as processes related to journal entries and estimates;
 - We made enquiries of individuals involved in the financial reporting process about inappropriate or unusual activity relating to the processing of journal entries and other adjustments;
 - We selected journal entries and other adjustments made during the year and at the end of the reporting period;
 - For the journal entries mentioned above and other adjustments, we examined the underlying audit documentation;
 - We evaluated key estimates and judgments for bias by management, including retrospective reviews of prior year's estimates with respect to valuation of the loans issued.

Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden

In alle door ons geanalyseerde controleverklaringen 2023 voor de oob's rapporteren de accountants een goedkeurend oordeel.

In de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' in deze controleverklaringen zijn geen (detail)waarnemingen en observaties gerapporteerd.

- Wel rapporteert de accountant in 20 van de 30 controleverklaringen in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' één algehele conclusie over het al dan niet aanwezig zijn van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening.
- In elf controleverklaringen is een conclusie per frauderisico gerapporteerd, waarvan twee controleverklaringen in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' daarnaast ook een algehele conclusie bevatten dat geen afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude zijn gesignaleerd.
- In één controleverklaring is geen conclusie opgenomen.

Hieronder hebben we een aantal voorbeelden van deze teksten opgenomen.

Voorbeelden rapportering algehele conclusie in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'

- Wij hebben kennis genomen van de beschikbare informatie en om inlichtingen gevraagd bij leden van het bestuur, de afdeling governance, risk en compliance, de afdeling administratie, rapportage en control alsmede de afdeling treasury, de manager bedrijfsvoering en de raad van commissarissen. Uit de door ons geïdentificeerde frauderisico's, ontvangen inlichtingen en andere beschikbare informatie volgen geen specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude met een mogelijk materieel belang voor het beeld van de jaarrekening.

- Our audit procedures did not lead to indications or suspicions for fraud potentially resulting in material misstatements.
- The aforementioned audit procedures have been performed in the context of the audit of the financial statements. Consequently they are not planned and performed as a specific investigation regarding fraud and non-compliance with laws and regulations. Our audit procedures have not lead to any findings.
- Uit de door ons geïdentificeerde frauderisico's, ontvangen inlichtingen en andere beschikbare informatie volgen geen specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude met een mogelijk materieel belang voor het beeld van de jaarrekening.

Voorbeelden rapportering conclusie per frauderisico in de fraudesectie

- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van mogelijke niet-zakelijke verhuurtransacties.
- Hieruit volgden geen signalen van fraude die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang.
- Onze controlewerkzaamheden hebben niet geleid tot indicaties of redelijke vermoedens van fraude of niet voldoen aan wet- en regelgeving, die we materieel achten voor onze controle.
- Our audit procedures did not reveal any specific indications of fraud or suspicions of fraud in respect of existence of sales of electricity revenue recognition, potentially resulting in material misstatements.
- Our audit procedures did not lead to specific indications of fraude or suspicions of fraud with respect to management override of controls.

In de kernpunten van de controle is in het algemeen meer cliënt-specifieke (detail)informatie gerapporteerd dan in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Bevindingen ontbreken ook in de kernpunten van de controle. In een aantal kernpunten lezen we in de vorm van een soort conclusie wel over de uitkomst van de controle. Hieronder hebben we een aantal voorbeelden van deze teksten opgenomen.

Voorbeeld rapportering uitkomsten van de controle / conclusie in de kernpunten van de controle

- Wij zijn van mening dat de schattingen die zijn gebruikt bij de berekening van de verplichtingen gerelateerd aan verzekeringscontracten redelijk zijn.
- Wij zijn van mening dat de schattingen die zijn gebruikt bij de transitie naar IFRS 17 en IFRS 9 redelijk zijn. De toelichtingen op de transitie naar IFRS 17 en IFRS 9 voldoen aan de vereisten van EU-IFRSs.
- Op basis van onze werkzaamheden, zijn wij van mening dat de reële waarde van de beleggingen die in de balans tegen reële waarde zijn gewaardeerd is vastgesteld binnen een redelijke bandbreedte. De toelichtingen omtrent de reële waarde van beleggingen voldoen aan de vereisten van EU-IFRSs.
- We concluded that we could rely on the IT General Controls of the Group for the purpose of our audit.
- We did not identify material exceptions and we found managements's revenue recognition in the financial statements to be supported by the available evidence.

- Wij hebben geconstateerd dat de gehanteerde waarderingsgrondslagen en gehanteerde waarderingsmethodieken voor de beleggingen in overeenstemming zijn met de geldende verslaggevingsregels en geschikt zijn om te kunnen komen tot een marktwaarde van deze beleggingen. Wij vinden dat de waardering van de beleggingen in de jaarrekening op aanvaardbare wijze is bepaald. De toelichting op de samenstelling en het verloop van de beleggingen in de jaarrekening is toereikend.
- Wij vinden dat de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen in de jaarrekening op aanvaardbare wijze is bepaald. De toelichting op de samenstelling en het verloop van de voorziening pensioenverplichtingen alsmede de doorgevoerde schattingswijzigingen is toereikend.

Verwijzingen naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring

Wij hebben geanalyseerd of er, in overeenstemming met Standaard 700.29B, vanuit de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' is gerefereerd naar het bestuursverslag / jaarverslag en/of naar specifieke toelichtingen in de jaarrekening.

In 20 van de 30 controleverklaringen hebben accountants verwijzingen opgenomen naar (fraude)rapportering door de cliënt zelf. Dit betekent dat de entiteit ook zelf verantwoordelijkheid neemt om over fraude te rapporteren.

Hieronder hebben we voorbeelden van verwijzingen opgenomen.

Voorbeelden

- Wij verwijzen naar hoofdstuk x Kapitaal- en Risicomanagement van het jaarrapport, waarin de directie haar risicoanalyse heeft opgenomen na overweging van mogelijke frauderisico's en hoofdstuk 'Verslag van de Raad van Commissarissen' waar de raad van commissarissen op deze (fraude)risicoanalyse reflecteert.
- Wij verwijzen naar hoofdstuk 'Risicomanagement', pagina xx van het jaarverslag, waarin het bestuur van de stichting aangeeft dat het jaarlijks een systematische integriteitsrisicoanalyse (SIRA) uitvoert. Hierbij worden ook risico's bij de pensioenuitvoeringsorganisatie betrokken.
- In de hoofdstukken "Corporate Governance" en "Risicomanagement" van het jaarverslag beschrijft de Raad van Bestuur de procedures ten aanzien van de risico's op fraude en niet-naleven van wet- en regelgeving en neemt de Raad van Commissarissen deze beschrijving in beschouwing.
- Wij verwijzen naar pagina X van het jaarverslag, waarin het bestuur zijn frauderisicoanalyse heeft opgenomen.
- We refer to section Risk management of the Executive Board report for the Executive Board's (fraud) risk assessment and section To the shareholders (paragraph Audit Committee) of the Supervisory Board report in which the Supervisory Board reflects on this fraud risk assessment.
- Management has disclosed their exposed risks to fraud in the report of the Management Board.
- Wij hebben de opzet en de relevante aspecten van het interne-beheersingssysteem, zoals opgenomen in hoofdstuk x Risicomanagement in het bestuursverslag van xx, en, in het bijzonder, de frauderisicoanalyse geëvalueerd alsook bijvoorbeeld de integriteitscode en de klokkenluidersregeling.
- Wij verwijzen naar hoofdstuk X van het bestuursverslag, waarin het bestuur zijn frauderisicoanalyse heeft opgenomen.

Niet-naleving wet- en regelgeving

Ondanks dat geen verplichting geldt om risico's en werkzaamheden omtrent niet-naleving van wet- en regelgeving te rapporteren in de controleverklaring is in acht controleverklaringen (27%) hier wel aandacht aan besteed.

Dit gebeurt als volgt:

- in een aparte sectie inzake niet naleving van wet- en regelgeving;
- elementen van (niet) naleving van wet- en regelgeving komen terug in de fraudesectie;
- één keer is (niet) naleving van wet- en regelgeving zowel in de kernpunten van de controle benoemd als in een aparte sectie in de controleverklaring;
- in een aantal controleverklaringen is een specifiek risico voor niet naleving van wet- en regelgeving opgenomen;
- in een aantal controleverklaringen is in algemene termen het risico van het niet naleven van wet- en regelgeving opgenomen, zonder daarbij specifieke risico's en werkzaamheden te benoemen. In de beschrijving is bijvoorbeeld de regelgeving beschreven die relevant wordt geacht;
- in vier controleverklaringen wordt corruptie als risico benoemd of opgesomd onder de rapportering over de controlewerkzaamheden, maar niet altijd is dit risico cliënt-specifiek uitgewerkt;
- in een aantal controleverklaringen (van één accountantsorganisatie) wordt directe wet- en regelgeving benoemd. Voorbeelden hiervan zijn:
 - Belastingwetten;
 - BW2 Titel 9;
 - IFRS/RJ;
- in alle gevallen wordt relevante indirecte wet- en regelgeving genoemd, waarvan de meest voorkomende zijn:
 - Vergunningen;
 - Sectorspecifieke regelgeving;
 - Wwft;
 - AVG;
 - Marktmissbruik.

Hieronder hebben we voorbeelden van de rapportage over het risico van niet naleving van wet- en regelgeving opgenomen.

Voorbeelden

- Daarnaast is het pensioenfonds onderworpen aan overige wet- en regelgeving, zoals ook benoemd in de NBA Handreiking 1144 'Specifieke verplichtingen vanuit de toezichtwet- en regelgeving voor de interne auditor en de externe accountant bij pensioenfondsen' waarvan de gevolgen van niet naleving een van materieel belang zijnde invloed kunnen hebben op de financiële overzichten, bijvoorbeeld ten gevolge van boetes of rechtszaken, te weten:
 - Pensioenwet;
 - Wet verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds (Wet BPF 2000);
 - Besluit Financieel toetsingskader pensioenfondsen (Bftp);
 - Algemene verordening gegevensbescherming (AVG).

Gezien de aard van de activiteiten van het pensioenfonds en de complexiteit van deze regelgeving, bestaat het risico dat niet wordt voldaan aan de vereisten van deze wet- en regelgeving.

- As a result of our risk assessment procedures, and while realizing that the effects from non-compliance could considerably vary, we considered the following laws and regulations: (corporate) tax law, the requirements under the International Financial Reporting Standards as adopted by the European Union (EU-IFRS) and Part 9 of Book 2 of the Dutch Civil Code with a direct effect on the financial statements as an integrated part of our audit procedures, to the extent material for the financial statements. We obtained sufficient appropriate audit evidence regarding provisions of those laws and regulations generally recognized to have a direct effect on the financial statements.

C. Analyse

niet-oob-controleverklaringen

De populatie

Voor de analyse van de niet-oob-controleverklaringen 2023 hebben we 96 reguliere vergunninghouders geselecteerd. Van iedere reguliere vergunninghouder is één controleverklaring inzake een wettelijke controle geselecteerd en geanalyseerd. Aanvullend hebben we van de oob-accountantsorganisaties twaalf niet-oob-controleverklaringen geselecteerd en geanalyseerd. Daarnaast zijn nog tien controleverklaringen van wettelijke controles bij decentrale overheden (gemeenten, provincies, waterschappen) geselecteerd. Dit leidt tot een totaal van 118 geanalyseerde controleverklaringen van 102 accountantsorganisaties.

Alleen sector decentrale overheden benoemen we hieronder wel specifiek. Dit zijn wettelijke controles waarvoor we uit een beperkt aantal oob-accountantsorganisaties en reguliere vergunninghouders, die in 2023 actief zijn in die sector, moesten selecteren. De diversiteit aan sectoren in de overige geanalyseerde niet-oob-controleverklaringen is groot, maar levert geen significante verschillen op in de uitkomsten van de analyse. In het vervolg van deze analyse laten we een sectorweergave van de uitkomsten achterwege.

Accountants-organisatie	wettelijke controles - niet-oob							
	2023				2022			
	niet-oob	decentrale overheid	Totaal		niet-oob	decentrale overheid	Totaal	
oob	12	3	15	13%	23	2	25	32%
niet-oob	96	7	103	87%	53	1	54	68%
Totaal	108	10	118	100%	76	3	79	100%

Figuur: TOTAAL – populatie geanalyseerde niet-oob-controleverklaringen

Constateringen - analyse van de controleverklaring

Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'

In de populatie van 118 niet-oob-controleverklaringen zitten vier oordeelonthoudingen. In deze oordeelonthoudingen ontbreekt de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

In alle overige 114 geanalyseerde controleverklaringen is conform de Standaard 700.29B de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen.

De mate waarin de gehele fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' alsook de benoemde frauderisico's cliënt specifiek zijn gemaakt verschilt per controleverklaring. Bij de uitwerking van de frauderisico's zijn bijvoorbeeld wat meer cliënt-specifieke elementen opgenomen. Het gaat dan bijvoorbeeld om details rondom frauderisicofactoren en/of tekortkomingen in de interne beheersing bij de gecontroleerde entiteit, die aanleiding geven om een frauderisico te identificeren en te rapporteren. Soms wordt hierbij ook opgemerkt dat dit is besproken met de entiteit en/of gerapporteerd is in de vorm van de managementletter.

De mogelijkheid tot verkort rapporteren is in de niet-oob-controleverklaringen niet zichtbaar toegepast (geen significante aandacht en verkorte rapportering over werkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen). Als in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' de frauderisico's zijn benoemd, dan zijn ook de uitgevoerde werkzaamheden in meer of mindere mate in detail beschreven. Daarbij is het voor ons niet duidelijk c.q. niet zichtbaar of de accountant verkort heeft gerapporteerd. Dit geldt met uitzondering van de niet-oob-controleverklaringen waarin de accountant het frauderisico 'opbrengstverantwoording' heeft weerlegd en dit summier toelicht. In dat geval rapporteert de accountant geen werkzaamheden en geen conclusie. De mate van detail waarmee de accountant de werkzaamheden beschrijft verschilt alsook het cliënt-specifieke gehalte van de beschrijvingen, waardoor het niet duidelijk is of en wanneer sprake is van verkorte rapportering.

De geanalyseerde niet-oob-controleverklaringen bevatten in het algemeen geen rapportering over de uitkomst van de werkzaamheden van de accountant of belangrijke waarnemingen met betrekking tot een aangelegenheid. In de meeste niet-oob-controleverklaringen is wel een conclusie op het niveau van het frauderisico of de jaarrekening als geheel opgenomen.

In één niet-oob-controleverklaring heeft de accountant een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen, maar hierin zijn geen frauderisico's benoemd. Wel heeft de betrokken accountant de werkzaamheden beschreven en een conclusie gerapporteerd dat er geen aanwijzingen zijn voor een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening.

Hieronder is opgenomen hoe accountants in de geanalyseerde verklaringen rapporteren over frauderisico's:

Gerapporteerde frauderisico's	2023 (n=118)						2022 (n=79)					
	onderkend		weerlegd		niet onderkend		onderkend		weerlegd		niet onderkend	
Frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' gerapporteerd	112	95%	0	0%	2	2%	66	84%	0	0%	13	16%
Frauderisico 'opbrengstverantwoording' gerapporteerd	98	83%	1	1%	15	13%	66	84%	8	10%	15	19%
Aanvullende frauderisico's gerapporteerd	66	56%	0	0%	48	41%	38	48%	0	0%	41	52%
Oordeelonthouding - geen fraudesectie					4	3%					0	0%

Figuur: TOTAAL – populatie frauderisico's in niet-oob-controleverklaringen

In 95% van de niet-oob-controleverklaringen is gerapporteerd over het frauderisico 'management doorbreekt de interne beheersingsmaatregelen'. In 83% van de niet-oob-controleverklaringen is het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' opgenomen. In 56% van de niet-oob-controleverklaringen is gerapporteerd over andere aanvullende frauderisico's. In de hiernavolgende paragrafen gaan we in op de details voor de niet-oob-controleverklaringen.

22% van de niet-oob-controleverklaringen bevat een verwijzing naar de (fraude)rapportering door de cliënt zelf in het jaarverslag of in de jaarrekening.

In 3% de geanalyseerde niet-oob-controleverklaringen is een aparte sectie opgenomen met betrekking tot "naleven wet- en regelgeving". In deze aparte sectie wordt veelal in algemene termen het risico van niet-naleven van wet en regelgeving beschreven. Onder de aanvullende frauderisico's in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' is een aantal keren corruptie benoemd en uitgewerkt in de werkzaamheden.

Frauderisico – 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'

De accountant dient volgens Standaard 700.29B te beschrijven op welke wijze is ingespeeld op risico's die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude. Hieronder is uiteengezet hoe accountants het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' in de controleverklaring hebben opgenomen:

Uitwerking Frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'	2023		2022	
	n	%	n	%
Wel onderkend	112	95%	66	84%
Niet onderkend	2	2%	13	16%
Oordeelonthoudingen	4	3%	0	0%
Totaal	118	100%	79	100%

Figuur: niet-oob – frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'

In 112 controleverklaringen is het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' (95%). In twee controleverklaringen is dit verplichte frauderisico niet gerapporteerd, waarvan één controleverklaring geen enkele beschrijving van de frauderisico's bevat. In 2022 was dit frauderisico in 84% van de controleverklaringen opgenomen.

Wij constateren dat het frauderisico niet altijd klant-specifiek is beschreven. Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen zoals over het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' is gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

Voorbeelden

- Het risico dat het bestuur maatregelen van interne beheersing doorbreekt.
- Following these procedures and the presumed fraud risks under the prevailing audit standards, we considered management override of controls as the only fraud risk during our audit.
- Het bestuur en management bevindt zich in een positie om fraude te plegen, omdat het de mogelijkheid heeft administratieve vastleggingen te manipuleren en frauduleuze financiële overzichten op te stellen door interne beheersingsmaatregelen te doorbreken die anderszins effectief lijken te werken. Daarom besteden wij bij al onze controles aandacht aan het risico van het doorbreken van maatregelen van interne beheersing door het management bij *Journaalposten en andere aanpassingen die tijdens het opstellen van de jaarrekening zijn gemaakt; * Schattingen en schattingsprocessen * Significante transacties buiten het kader van de normale bedrijfsuitoefening.

Bij de beschrijving van het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' zijn in het algemeen ook de uitgevoerde werkzaamheden beschreven. Deze werkzaamheden zijn meer en mindere mate in detail beschreven. Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen.

Voorbeelden beschrijving werkzaamheden

- Inzake het risico dat het bestuur de maatregelen van interne controle doorbreekt, hebben wij de opzet en implementatie geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing in de processen voor het genereren en verwerken van journaalposten en het maken van schattingen.
- Wij hebben handmatige journaalposten geselecteerd op basis van risicocriteria en hierop specifieke controlewerkzaamheden verricht. Tevens hebben wij deelwaarnemingen uitgevoerd op transacties met verbonden partijen, aandeelhouders en vennootschappen binnen de consolidatiekring, waaronder de detailcontrole op de sponsorkosten.
- Wij hebben specifieke controlewerkzaamheden verricht ten aanzien van belangrijke schattingen van het bestuur, waaronder de waardering van de onderhanden projecten, de voorziening voor oninbare vorderingen en de voorziening incurante voorraad. Wij hebben in het bijzonder aandacht gehad voor het inherente risico van vooringenomenheid van het bestuur bij schattingen. In het kader van het risico van een mogelijke onjuistheid in deze schattingen hebben wij extra aandacht besteed aan het risico dat de voorziening te laag is verantwoord en de daarbij gehanteerde veronderstellingen inconsistent zijn.
- Our audit procedures to respond to this fraud risk include, amongst others, an evaluation of relevant internal controls and supplementary audit procedures, including journal entry testing and detailed testing of manual entries to revenues. Data analytics, including analyses for high-risk journals, are part of our audit approach to address fraud risks, which could have a material impact on the financial statements.

Frauderisico – 'opbrengstverantwoording'

Op basis van Standaard 240.27 moet de accountant bij het maken van de risico-inschatting ervan uitgaan dat er frauderisico's zijn in de opbrengstverantwoording en dan inschatten bij welke soorten opbrengsten, opbrengsttransacties en beweringen deze frauderisico's tot een risico op een materiële afwijking (kwalitatief en/of kwantitatief) zouden kunnen leiden. Uiteraard kan de uitkomst van de analyse van de opbrengstenstromen en de risico-inschatting zijn dat dergelijke risico's niet tot een materiële afwijking zouden kunnen leiden. Uitdrukkelijk stelt Standaard 240 dat, als het veronderstelde frauderisico is weerlegd, de redenen voor die conclusie in de controle-documentatie moeten worden opgenomen.

Als de accountant het veronderstelde frauderisico 'opbrengstverantwoording' voor bepaalde opbrengststromen - met reden omkleed - weerlegt, besteedt de accountant geen significante aandacht aan dit frauderisico. Wij verwachten dat de uitzonderingsbepaling dat het frauderisico 'opbrengstverantwoording' niet is onderkend, slechts beperkt van toepassing zal zijn en in dat geval verwachten wij conform Standaard 700 A41B een verkorte rapportering in de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'. Op basis van Standaard 700 A41B heeft de accountant de mogelijkheid om werkzaamheden en uitkomsten en/of waarnemingen in verkorte vorm te beschrijven. Het frauderisico wordt dan wel benoemd met vermelding dat het weerlegd is (zie ook Handreiking 1150 'Controleaanpak frauderisico's').

Hieronder is uiteengezet hoe accountants dit frauderisico in de controleverklaring hebben opgenomen:

Uitwerking Frauderisico 'opbrengstverantwoording'	2023		2022	
Wel onderkend	98	83%	66	84%
Weerlegd en (summier) beschreven in fraudesectie	1	1%	8	10%
Niet onderkend – niet vermeld	15	13%	5	6%
Oordeelonthoudingen	4	3%	0	0%
Totaal	118	100%	79	100%

Figuur: niet-oob – frauderisico 'opbrengstverantwoording'

In 98 niet-oob-controleverklaringen 2023 is het frauderisico 'opbrengstverantwoording' onderkend en gerapporteerd (83%) en één keer (1%) is dit frauderisico weerlegd en summier beschreven in de fraudesectie 'Controle-aanpak frauderisico's'. In 15 controleverklaringen is het frauderisico 'opbrengstverantwoording' niet vermeld in de controleverklaring (13%), waaronder één controleverklaring waarin geen frauderisico's zijn vermeld. Als onderdeel van deze 15 controleverklaringen merken wij op dat in acht (van de tien) geselecteerde niet-oob-controleverklaringen van decentrale overheden niet is gerapporteerd over het frauderisico 'opbrengstverantwoording'.

Ten opzichte van 2022 is het frauderisico 'opbrengstverantwoording' in 2023 even vaak onderkend en gerapporteerd (2023: 83% ten opzichte van 2022: 84%). Wel is het frauderisico 'opbrengstverantwoording' ten opzichte van 2022 minder vaak weerlegd: in 2023: 1% ten opzichte van 10% in 2022. In 2023 is veel vaker geheel niet over dit frauderisico gerapporteerd in de controleverklaring: 2023: 13% ten opzichte van 6% in 2022).

Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen zoals over het frauderisico 'opbrengstverantwoording' is gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

Voorbeelden gerapporteerd frauderisico 'opbrengstverantwoording'

- Het risico van frauduleuze financiële verslaggeving, ten gevolge van een te laag verantwoorde omzet. Inherent aan de typologie is het risico aanwezig dat niet alle ritten worden verantwoord. Derhalve hebben wij de volledigheid van de opbrengstenverantwoording als een significant (fraude)risico voor onze controle aangemerkt.
- The risk of fraudulent financial reporting as a result of accounting for non-existent revenue.
- As part of our risk assessment and assuming fraud risks in revenue recognition, we evaluated which types of revenue or assertions can result in a risk of material misstatement due to fraud.

Hieronder is een voorbeeld opgenomen hoe in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' is gerapporteerd dat het frauderisico 'opbrengstverantwoording' is weerlegd.

Voorbeeld weerlegd frauderisico 'opbrengstverantwoording'

- The presumed risk of fraud related to 'revenue recognition has been rebutted on the basis that the revenues of X are spread over multiple locations, where the average revenue per transaction is relatively low. Revenue recognition mainly takes place through an automated process that contains little complexity and subjectivity. The risks and economic benefits are transferred upon delivery of the goods provided by X and the performance obligations are not complex or subjective. The majority of revenues is recognized on the date of the transaction.

Bij de beschrijving van het frauderisico 'opbrengstverantwoording' zijn in het algemeen ook de uitgevoerde werkzaamheden beschreven. Deze werkzaamheden zijn meer en mindere mate in detail beschreven. Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen.

Voorbeelden beschrijving werkzaamheden

- Wij hebben ten aanzien van het dienstverleningsproces de opzet en het bestaan geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing. Wij hebben door middel van data-analyse een analyse uitgevoerd op de wijze waarop de omzetboekingen tot stand komen. Naar aanleiding hiervan hebben wij detailcontroles uitgevoerd, in het bijzonder op de verantwoorde omzetcorrecties, om vast te stellen dat deze correcties terecht zijn verantwoord. Door middel van operationele data-analyse hebben wij een geld- transportbeweging opgesteld. We hebben vastgesteld dat er sprake is van een sluitend verband in ritten/ritdossiers in de transportanalyse waarbij verschillen verklaarbaar zijn. Wij hebben de aansluiting vastgesteld tussen de verreden ritten (operationeel) en de gefactureerde ritten (financieel). Tevens hebben wij de aansluiting vastgesteld tussen de ritten verreden door leden en charters en de verantwoorde inkoopfacturen. Daarnaast hebben wij detailcontroles aan de hand van brondocumenten uitgevoerd op de bijzonderheden die voortkomen uit de transportanalyse. Tevens hebben wij door middel van een integrale aansluiting met de geldbeweging vastgesteld dat de uitgaande gelden aansluiten met ontvangen inkoopfacturen. Daarnaast hebben wij door middel van een integrale aansluiting vastgesteld dat de geleverde prestaties hebben geleid tot het verantwoorden van omzet en tot geldontvangsten. Per jaareinde hebben wij afgrenzingswerkzaamheden uitgevoerd om vast te stellen dat de omzet in het juiste boekjaar is verantwoord. Wij hebben onderzocht of in het boekjaar onrechtmatige creditnota's zijn geboekt die een indicatie kunnen geven van onvolledige verantwoording van de omzet in het huidige boekjaar. Op basis van een afloopcontrole in het volgende boekjaar hebben wij het bestaan van de debiteurenstand per jaareinde vastgesteld. Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van de afgrenzing en bestaan van de omzetverantwoording.
- Audit work performed and observations: Where relevant to our audit, we evaluated the design and implementation of the internal control measures related to the sales process and revenue recognition. In addition to the evaluation of the design and implementation of the internal control measures intended to mitigate the risk, we performed the following specific audit procedures:
 - we assessed the individual amounts in the general ledger which have not been processed through regular sales transactions;
 - we performed data-analyses on specific transactions processed in the sales-ledgers on the basis of risk criteria;
 - we performed relevant substantive audit procedures based on a risk assessment (amount and description) and determined the legitimacy of the manually generated sales invoices.

We did not identify any specific indications of fraud or suspicion of fraud in respect of accounting for non-existent revenue.

Aanvullende frauderisico's

De accountant dient vanuit Standaard 240 altijd twee frauderisico's te overwegen en kan daarnaast aanvullende frauderisico's onderkennen. Omdat aanvullende onderkende frauderisico's in het algemeen altijd leiden tot significante aandacht is het onze verwachting dat de aanvullende frauderisico's altijd leiden tot rapportering in de secties 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring.

Hieronder laten we zien hoeveel aanvullende frauderisico's zijn gerapporteerd in de controleverklaringen van de niet-oob's.

Aantal aanvullende frauderisico's gerapporteerd	2023		2022	
0	48	41%	41	52%
1	41	35%	31	39%
2	20	17%	5	6%
3	5	4%	2	3%
Oordeelonthoudingen	4	3%	0	0%
Totaal	118	100%	79	100%

Figuur: niet-oob – aantal aanvullende frauderisico's

In de niet-oob-controleverklaringen zijn in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' meer aanvullende frauderisico's gerapporteerd dan in de oob-controleverklaringen. In het algemeen zijn deze aanvullende fraude-risico's uitgewerkt met controlewerkzaamheden.

We zien dat de aanvullende frauderisico's soms een nadere duiding bevatten van de frauderisico's 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' en 'opbrengstverantwoording'. In de niet-oob-controleverklaringen kunnen geen kernpunten van de controle worden gerapporteerd en is op deze wijze meer cliënt-specifiek gerapporteerd over het verplichte en te veronderstellen frauderisico.

Ook worden veel frauderisico's bij elkaar opgesomd, waaronder bijvoorbeeld ook corruptierisico's, waarbij vervolgens in algemene zin werkzaamheden zijn uitgewerkt en een conclusies per frauderisico is getrokken.

Voorbeelden

- Conform onze beroepsstandaarden hebben wij aandacht besteed aan het frauderisico rondom de volledigheid van de opbrengstenverantwoording, het frauderisico omtrent de waardering van de incurante voorraden, het frauderisico omtrent onrechtmatige onttrekking van liquide middelen en het risico op het doorbreken van interne beheersingsmaatregelen door het management. Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van de waardering van de voorraden en afgrenzing en de volledigheid van de omzet en kosten, welke mede de basis vormt voor managementbonussen.
- Based on our analysis we identified possible fraud risks in the following fields: - management override of controls; - cutoff of sales, mainly due to the valuation of projects in progress; - payments to foreign agents.
- Also we determined a risk regarding revenue recognition and related party transactions.

In nagenoeg alle 41 controleverklaringen met aanvullende frauderisico's rapporteren accountants over het frauderisico in de betalingsorganisatie, de betaalbevoegdheden en / of mutaties inzake crediteuren stamgegevens, al dan niet met uitgebreide beschrijvingen van het frauderisico.

Hieronder zijn als voorbeeld een aantal frauderisico's ten aanzien van de betalingsorganisatie weergegeven.

Voorbeelden frauderisico betalingsorganisatie

- Frauderisico als gevolg van tekortkomingen in de betaalomgeving / met betrekking tot de betaalorganisatie / met betrekking tot betalingsbevoegdheden in de (elektronische) betaalapplicatie (van de Rabobank).
- Het risico van ongeautoriseerde betalingen en onjuiste kosten / onnauwkeurige kosten en/of betalingen / unauthorized payments in bank accounts / zelfstandige betaalbevoegdheid / onrechtmatige betalingen / functievermenging bij de financiële administratie, salarisadministratie en betaalproces.
- Frauduleuze onttrekkingen ten gevolge van leemten in de interne beheersing / leemten in de administratieve organisatie en interne beheersing rondom het inkoop- en betalingsproces wat leidt tot onrechtmatig onttrekken van middelen.
- Het risico dat een medewerker misbruik maakt van toegekende betalingsbevoegdheden / en/of mogelijkheid tot wijzigen van crediteurenstamgegevens.
- Het risico dat een medewerker zelfstandig crediteurenstamgegevens muteert en/of vanwege te ruime betalingsbevoegdheden valse inkoopfacturen de administratie voegt of betalingen aan crediteuren omleidt voor persoonlijk gewin.

Naast aanvullende frauderisico's in de betaalorganisatie wordt frauduleuze financiële verslaggeving ten gevolge van onjuiste waardering van onderhanden projecten veelvuldig gerapporteerd.

Voorbeelden van dit aanvullende frauderisico zijn hieronder opgenomen.

Voorbeelden frauderisico onderhanden projecten

- Frauderisico op het niet nauwkeurig inschatten van de het percentage voortgang van de onderhanden projecten / met betrekking tot de waardering van en resultaatneming bij onderhanden projecten / onjuiste inschatting winstgevendheid projecten.
- Het risico dat de mogelijke verwachte verliezen op onderhandenwerk posities niet tijdig zichtbaar worden gemaakt door het verschuiven van kosten van verlieslatende projecten naar winstgevendende projecten.
- Het risico op frauduleuze financiële verslaggeving: * door onjuiste resultaatneming op de onderhanden projecten positie als gevolg van het verschuiven van kosten tussen onderhanden projecten of het maken van onjuiste inschattingen van de kostenprognose einde werk; * ten gevolge van onjuiste waardering / te hoge waardering van onderhanden projecten.

Ook rapporteren accountants in niet-oob-controleverklaringen in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' over corruptierisico's en de werkzaamheden die zij daarvoor hebben uitgevoerd. In slechts 4 niet-oob-controleverklaringen is hiervoor een afzonderlijke sectie 'niet naleving wet- en regelgeving aangemaakt (zie verderop in deze rapportage).

Hieronder zijn enkele voorbeelden van de gerapporteerde corruptierisico's opgenomen.

Voorbeelden corruptierisico's

- Corruptie / omkoping en corruptie, als gevolg hiervan hebben wij een frauderisico geïdentificeerd dat verband houdt met mogelijke niet naleving van wet- en regelgeving.
- Binnen de betaald voetbal branche is sprake van omvangrijke, niet-routinematige individuele transacties in de vorm van sponsorcontracten en transferovereenkomsten. Veelal is de besluitvorming hierbij belegd bij enkele functionarissen in de vorm van het bestuur. Specifiek ten aanzien van transferovereenkomsten is sprake van de tussenkomst van spelersmakelaars. Vanwege de aard van deze transacties is sprake van een verhoogd corruptierisico.
- Het risico op het betalen van steekpenningen door en op initiatief van agenten.
- Risk of bribery and corruption regarding the use of agents for cash transfers / payments to foreign agents.

Naast voornoemde aanvullende frauderisico's is een brede variëteit aan frauderisico's gerapporteerd, soms sectorspecifiek.

Overige voorbeelden aanvullende frauderisico's

- Frauderisico omtrent onrechtmatige onttrekking van liquide middelen.
- Frauderisico in de general IT Controls.
- Frauderisico dat verkregen subsidies niet aan de juiste periode zijn toegerekend en niet voldaan wordt aan subsidievoorwaarden.
- Risico op misbruik van onvoldoende beveiliging op de voorraad verdovende middelen.
- Frauderisico op misbruik van de ruime rechten in het salarispakket.
- Risk of fraud in the processing of the acquisition.
- Risico op fraude met fust.
- Risico op het verschuiven van resultaten tussen vennootschappen binnen de groep.
- Frauderisico op onzakelijke kostenverantwoording.
- Bij het identificeren en inschatten van frauderisico's gaan wij uit van de veronderstelling dat er ten aanzien van de uitgaven inherente frauderisico's bestaande. Deze risico's richten zich op uitgaande geldstromen terwijl er geen sprake is van bedrijfsmatige kosten.
- Frauduleuze financiële verslaggeving ten gevolge van resultaatsturing door middel van voorzieningen
- Risico van het bewust afwijken van Europese en interne aanbestedingsrichtlijnen om gunning aan een bevriende leveranciers mogelijk te maken.
- Risico dat het verkopen van grond/grondposities niet onafhankelijk plaatsvindt of dat een schijn van afhankelijk ontstaat.

Bij de beschrijving van de aanvullende frauderisico's zijn in het algemeen ook de uitgevoerde werkzaamheden beschreven. Deze werkzaamheden zijn meer en mindere mate in detail beschreven.

Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen.

Voorbeelden beschrijving werkzaamheden

- Het risico dat een medewerker misbruik maakt van toegekende betalingsbevoegdheden: Enkele medewerkers zijn bevoegd om zelfstandig betalingen te doen. Deze medewerkers hebben ook de mogelijkheid om journaalboekingen te verwerken in de administratie. Dit leidt tot een verhoogd frauderisico van misbruik van de betalingsbevoegdheden bij handmatige betalingen. Wij hebben daarom significante aandacht besteed aan dit risico. Wij hebben o.a. aan de hand van een overzicht van betalingsrechten van de bank vastgesteld dat de bevoegdheid voor het doen van zelfstandige betalingen beperkt is tot de desbetreffende medewerkers. Wij hebben een download ontvangen van de banktransacties (xx-bestand). Middels dit bestand zijn verschillende analyses verricht. We hebben o.a. gecontroleerd of er betalingen zijn verricht aan de desbetreffende medewerker en hebben we gecontroleerd of er meerdere bankrekeningnummers zijn gekoppeld aan één ontvanger en meerdere ontvangers aan één bankrekeningnummer. Uit onze werkzaamheden zijn geen indicaties voor frauduleuze betalingen naar voren gekomen.
- Met betrekking tot de naleving van aanbestedingsrichtlijnen hebben wij kennisgenomen van de door de organisatie opgestelde crediteurenanalyse, en hebben wij gegevensgerichte deelwaarnemingen uitgevoerd op crediteurniveau.
- Wij hebben in onze controle een element van onvoorspelbaarheid ingebouwd: over 2023 hebben wij de prijsvorming bij grondverkoop steekproefsgewijs gecontroleerd. Ook hebben wij kennisgenomen van advocatenbrieven en correspondentie met toezichthouders en zijn wij tijdens de controle alert gebleven op indicaties voor fraude. Ook hebben wij de uitkomst van andere controlewerkzaamheden beoordeeld en overwogen of er bevindingen zijn die een aanwijzing vormen voor fraude of het niet naleven van wet- en regelgeving. Indien daar sprake van was, hebben wij onze evaluatie van het risico van fraude en de gevolgen daarvan voor onze controlewerkzaamheden opnieuw geëvalueerd.
- Risico van het bewust afwijken van Europese en interne aanbestedingsrichtlijnen om gunning aan een bevriende leveranciers mogelijk te maken. Wij hebben de opzet en het bestaan geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing in processen gericht op dit risico. We hebben de werking van interne beheersingsmaatregelen niet getoetst. Daarnaast hebben wij de door de organisatie opgestelde crediteurenanalyse beoordeeld en hebben wij gegevensgerichte deelwaarnemingen uitgevoerd op crediteureniveau. Verder hebben wij kennis genomen van afwijkingen van de wet- en regelgeving die door het college zijn geautoriseerd.
- Wij hebben tijdens onze controle de volgende werkzaamheden verricht ten aanzien van het frauderisico inzake projectwaardering en verschuiving resultaten binnen onderhanden projecten:
 - De opzet en het bestaan geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing in de processen rondom de toerekening van kosten en omzet aan projecten en het maken van schattingen van de voortgang van projecten en daarmee samenhangende winst (of verlies) toerekening.
 - Op basis van een deelwaarneming de onderhanden projecten gecontroleerd aan de hand van de onderliggende opdrachtbevestigingen, meerwerkovereenkomsten, calculaties, leveringsdocumenten, verkoopfacturen en geldontvangsten.
 - Op basis van een steekproef en data-analyse getoetst of de kosten op de juiste projecten worden geboekt.
 - Vastgesteld dat projectkosten via het reguliere proces op projecten zijn verantwoord en er geen onterechte memoriaalboekingen hebben plaatsgevonden om met projectkosten te schuiven.
 - Specifieke werkzaamheden verricht omtrent de voortgang van het project op balansdatum in verhouding tot de finale realisatie van het project wanneer deze reeds waren opgeleverd voor
 - Datering van de jaarrekening, of indien dat nog niet mogelijk was, de inschatting met betrekking tot nog te maken kosten.

- Het inschattingsproces van het management beoordeeld.
- Aanvullend op het inschattingsproces van het management hebben wij werkzaamheden omtrent 'backtesting' uitgevoerd. Dit door de realisatie van de onderhanden projecten in het huidige boekjaar te vergelijken met de resultaatneming ultimo vorig boekjaar op deze projecten.
- De voortgang- en resultaatinschatting van projecten besproken en de gemaakte inschattingen gecontroleerd met onderliggende documentatie.

Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van frauduleuze verslaggeving rondom projectwaarderingen.

Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden

In 112 geanalyseerde niet-oob-controleverklaringen rapporteren de accountants een goedkeurend oordeel. Daarnaast is tweemaal een oordeel met beperking afgegeven, waar uit de basis voor het oordeel blijkt dat de beperking niet te maken heeft met materiële afwijkingen als gevolg van fraude.

In de meeste controleverklaringen rapporteert de accountant geen waarnemingen. Wel zien we dat in een aantal controleverklaringen in de fraudesectie 'Controleaanpak Frauderisico's' inhoud is gegeven aan details rondom frauderisicofactoren en / of tekortkomingen in de interne beheersingsmaatregelen van de gecontroleerde entiteit, die aanleiding geven om een frauderisico te identificeren en te rapporteren. Soms wordt hierbij ook opgemerkt dat dit is besproken met de entiteit en/of gerapporteerd is in de vorm van de managementletter of anderszins.

Hieronder hebben we een voorbeeld opgenomen.

Voorbeeld waarnemingen en observaties

- Frauderisico als gevolg van tekortkomingen in de betaalomgeving
Wij hebben de opzet en het bestaan van de interne beheersing van de betaalomgeving geëvalueerd. Daarbij hebben wij vastgesteld dat in de betaalomgeving sprake is van ontoereikende maatregelen van interne beheersing op mutatie van crediteuren-stamgegevens. Als gevolg daarvan bestaat het risico dat frauduleuze betalingen plaatsvinden en daarmee liquide middelen onrechtmatig worden onttrokken aan de vennootschap. Wij hebben deze bevinding schriftelijk aan de directie gerapporteerd. Door middel van detailcontrole op logging mutatie crediteurenstamgegevens hebben wij getoetst of mutaties in bankrekeningnummer zijn gebaseerd op onderliggende brondocumentatie.

Na de uitwerking van de werkzaamheden zijn in het algemeen geen uitkomsten van de controle gerapporteerd maar wel een conclusie als uitkomst van de controle die informatie geeft of er materiële afwijkingen als gevolg van fraude zijn geconstateerd. Wij zien de volgende vormen van rapporteren:

- In 42 niet-oob-controleverklaringen één algehele conclusie over het al dan niet aanwezig zijn van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening, waarbij in 10 controleverklaringen óók een conclusie per gerapporteerd frauderisico is opgenomen. De conclusie is positief of negatief geformuleerd en bevat niet altijd een duidelijke uitkomst.
- In 51 niet-oob-controleverklaringen controleverklaringen is alleen een conclusie per frauderisico opgenomen.
- In 19 niet-oob-controleverklaringen is geen conclusie opgenomen.

Hieronder hebben we een aantal voorbeelden van teksten opgenomen.

Voorbeelden algehele conclusie

- De uitkomsten hebben wij besproken met het management en de werkzaamheden hebben niet geresulteerd in indicaties van fraude of fraude gerelateerde, materiële afwijkingen in de jaarrekening.

- Wij hebben de uitkomsten van onze andere controlewerkzaamheden, alsmede controlebevindingen, nader geëvalueerd op mogelijke indicaties van fraude of het niet voldoen aan wet- en regelgeving.
- Our audit procedures did not reveal any indications of fraud that could result in a material misstatements.
- Onze werkzaamheden met betrekking tot de frauderisico's hebben geleid tot voldoende en geschikte controle-informatie om alle geïdentificeerde frauderisico's afdoende te mitigeren.
- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van het doorbreken van de interne beheersing door het bestuur.

Voorbeelden conclusies op het niveau van een frauderisico

- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van het doorbreken van de interne beheersing door het management.
- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude in de opbrengstenverantwoording.
- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van het doorbreken van de interne beheersing door het bestuur.
- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van een te hoog verantwoorde omzet/resultaat op onderhanden projecten.
- We did not identify any specific indications of fraud or suspicion of fraud in respect of management override of controls and the risk of management bias inherent to estimations.
- We did not identify any specific indications of fraud or suspicion of fraud in respect of accounting for non-existent revenue.

In een aantal controleverklaringen zijn conclusies op het niveau van frauderisico's alsook een algehele conclusie opgenomen.

Voorbeeld rapportering deelconclusie in combinatie met algehele conclusie

- Frauderisico 1: Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van het doorbreken van de interne beheersing door het management.
- Frauderisico 2: Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van de nauwkeurigheid van de omzetverantwoording.
- Frauderisico 3: Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude ten aanzien van de uitgaande betalingen.
- Overall conclusie: Onze controlewerkzaamheden leidden niet tot aanwijzingen en/of andere redelijke vermoedens van fraude en niet-nakomen van wet- en regelgeving die van materieel belang zijn voor onze controle.

Verwijzingen naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring

Wij hebben geanalyseerd of er, in overeenstemming met Standaard 700.29B, vanuit de fraudesectie 'Controle-aanpak frauderisico's' is gerefereerd naar het bestuursverslag / jaarverslag en/of naar specifieke toelichtingen in de jaarrekening.

In 26 van de 118 controleverklaringen (22%) hebben accountants verwijzingen opgenomen naar (fraude)rapportering door de cliënt zelf. De inhoud van deze verwijzingen is vergelijkbaar met de verwijzingen die zijn opgenomen in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' in de oob-controleverklaringen. Om die reden hebben we hier geen separate voorbeelden opgenomen.

Niet-naleving wet- en regelgeving

Ondanks dat geen verplichting geldt om risico's en werkzaamheden omtrent niet-naleving van wet- en regelgeving te rapporteren in de controleverklaring is in vier controleverklaringen (3%) hier wel aandacht aan besteed in een aparte sectie in de niet-oob-controleverklaring. Daarnaast hebben we vaker geconstateerd dat in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' aanvullende frauderisico's ten aanzien van niet naleving van wet- en regelgeving zijn benoemd, waaronder corruptie, omkoping en agentenbetalingen.

Voorbeelden hiervan zijn opgenomen onder de aanvullende frauderisico's. Hieronder hebben we één specifiek voorbeeld van een risico ten aanzien van niet naleving van wet- en regelgeving met rapportering van waarnemingen opgenomen.

Voorbeeld

Het risico op misbruik van onvoldoende beveiliging op de voorraad verdovende middelen. Wij hebben geconstateerd dat er een mogelijkheid bestaat tot handel in verdovende middelen. Dit doordat verdovende middelen niet afgesloten worden opgeslagen. Verder is er tevens geen sprake van een voorraadadministratie. Dit leidt tot een verhoogd frauderisico om activa (verdovende middelen) te onttrekken.

Controlewerkzaamheden en waarnemingen:

Wij hebben aan de hand van gesprekken en rondleidingen vastgesteld dat verdovende middelen niet beveiligd zijn opgeslagen. Wij hebben geprobeerd de stroom van verdovende middelen in kaart te brengen. Dit was niet mogelijk om de redenen:

- Er is geen sprake van een voorraadadministratie.
- Er wordt maar twee keer in het jaar geïnventariseerd.

Wij hebben wel een analyse op kerngetallen kunnen maken voor het inzichtelijk maken van materiële fraude. Op basis van inkoopgegevens leveranciers ten aanzien van de omzet geen bijzonderheden onderkend.

Wij hebben verder de mogelijke omvang van fraude verdovende middelen bepaald. De omvang van de inkopen verdovende middelen zal niet zorgen voor een materiële fraude.

D. Analyse controleverklaringen van niet-wettelijke controles

De populatie

In het onderzoek van de 27 niet-wettelijke controles zijn 22 accountantsorganisaties betrokken, waaronder alle zes oob-accountantsorganisaties en 16 reguliere vergunninghouders. Daarnaast is één controleverklaring afgegeven door de Audit Dienst Rijk (ADR).

Voor de analyse 2023 hebben we de controleverklaringen van 27 entiteiten geanalyseerd, onderscheiden naar sectoren zorg, onderwijs, goede doelen en overig.

Accountantsorganisatie	niet-wettelijke controles 2023					Totaal
	zorg	onderwijs	goede doelen	overig		
oob	3	3	3	1	10	37%
niet-oob	3	3	3	8	17	63%
Totaal	6	6	6	9	27	100%

Figuur: TOTAAL – populatie geanalyseerde fraudesecties niet-wettelijke controles

In de categorie 'overig' hebben we ook stakeholderorganisaties geselecteerd als AFM, Eumedion, NBA en VEB. Bij de jaarrekeningen van VEUO en VNO NCW zijn geen controleverklaringen afgegeven waardoor deze organisaties ontbreken in de populatie.

Constateringen - analyse van de controleverklaring

Inhoud van de sectie 'Controleaanpak frauderisico's'

Voor de niet-wettelijke controles kan de accountant Standaard 700.29 vrijwillig toepassen door een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' in de controleverklaring op te nemen. Bij de invoering van de rapportage-verplichting in 2021 gaf een aantal (oob-)accountantsorganisaties aan ook vrijwillig te gaan rapporteren over fraude bij niet-wettelijke controles.

Uit onze analyse van 27 geselecteerde controleverklaringen 2023 bleek dat:

- Eén oob-accountantsorganisatie in twee geselecteerde controleverklaringen 2023 vrijwillig heeft gerapporteerd in een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' (goede doelen stichting¹¹ en onderwijsinstelling);
- Twee niet-oob-accountantsorganisaties een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' hebben opgenomen in de controleverklaring (kinderopvangorganisatie en NBA), waarvan in één controleverklaring tevens in de vorm van een kernpunt van de controle over een frauderisico is gerapporteerd (NBA).
- De ADR in de geselecteerde controleverklaring een fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' heeft gerapporteerd (AFM).
- De overige 22 controleverklaringen geen fraudesectie bevatten.

De uitkomsten van de analyse 2023 kunnen we niet goed vergelijken met 2022 omdat over 2022 geen brede selectie niet-wettelijke controles was betrokken. Wel zijn toen de controleverklaringen 2022 van ministeries en baten- en lastendiensten geanalyseerd en daarin was altijd een fraudesectie opgenomen. Over 2023 hebben we geen controleverklaringen 2023 van ministeries en baten- en lastiendienst geanalyseerd.

Frauderisico – 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'

Hieronder is uiteengezet hoe accountants voor niet-wettelijke controles het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' in de controleverklaring 2023 hebben opgenomen:

Frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' onderkend?	2023	
	n	%
wel onderkend	5	19%
niet onderkend	22	81%
Totaal	27	100%

Figuur: niet-wettelijke controles – frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen'

In vijf van 27 geselecteerde niet-wettelijke controleverklaringen is het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' vrijwillig gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' (19%). De betrokken accountants hebben gereageerd conform Standaard 700.29 en beschrijven naast het frauderisico ook de uitgevoerde werkzaamheden. De wijze waarop accountants rapporteren in de fraudesectie, zoals de mate van details en het cliënt-specifieke karakter, komt overeen met de wettelijke controles.

Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen zoals over het frauderisico 'management doorbreekt interne beheersingsmaatregelen' vrijwillig is gerapporteerd in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's'.

Voorbeeld 1

Doorbreken van interne beheersing door bestuurder.

De bestuurder heeft een unieke positie om fraude te plegen, omdat deze in staat is de administratieve vastleggingen te manipuleren en frauduleuze financiële overzichten op te stellen door interne beheersingsmaatregelen te doorbreken die anderszins effectief lijken te werken. Daarom besteden wij in onze controle aandacht aan het risico van het doorbreken van maatregelen van interne beheersing door de bestuurders. Wij hebben in dat kader bijzondere aandacht gehad voor tendenties in schattingen als gevolg van mogelijke druk tendentie van de bestuurder om het resultaat ongunstiger voor te stellen.

¹¹ Voor goede doelen organisaties geldt RJ650 als verslaggevingsstelsel. Op basis van RJ650.411 zijn bij de identificatie en selectie van de voornaamste risico's en onzekerheden in ieder geval de volgende categorieën van belang: strategie (inclusief reputatie), operationele activiteiten (inclusief fraude risico), financiële risico's, financiële verslaggeving en wet- en regelgeving.

Controlewerkzaamheden en observaties

Wij hebben, voor zover relevant voor onze controle, de opzet en het bestaan geëvalueerd van de maatregelen van interne beheersing die het risico op doorbreking van de interne beheersing moeten mitigeren. Aanvullend hebben wij gegevensgericht de memoriaalboekingen gecontroleerd middels een uitgebreide deelwaarneming op basis van specifieke risicocriteria gecontroleerd en het maken van schattingen. Tevens hebben wij specifieke aandacht gegeven aan de toegangsbeveiligingen in het IT-systeem door het toetsen van de opzet en het bestaan van de IT General Controls die moeten voorkomen dat eventuele doorbrekingen in kritieke functiescheidingen plaatsvinden. Wij hebben in het bijzonder aandacht gehad voor het inherente risico van vooringenomenheid van het management bij deze schattingen. Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude.

Voorbeeld 2

Het risico van het doorbreken van de interne beheersingsmaatregelen door het management en het bestuur. Om het onderkende frauderisico, het doorbreken van de interne beheersingsmaatregelen, te mitigeren hebben wij:

- De opzet en bestaan van interne beheersingsmaatregelen beoordeeld.
- Een data-analyse uitgevoerd op handmatige boekingen rond balansdatum om op basis van risico-criteria ongebruikelijke journaalposten en significante transacties buiten de normale bedrijfsuitoefening te identificeren. Waar wij deze hebben geïdentificeerd, hebben wij aanvullende controlewerkzaamheden uitgevoerd, waaronder het testen van transacties met bronbescheiden.
- De belangrijkste oordeelsvormingen en veronderstellingen die het bestuur heeft gehanteerd bij significante schattingen in het huidige boekjaar geëvalueerd op relevantie en consistentie en de significante schattingen van vorig boekjaar opnieuw beoordeeld met de kennis die wij hebben opgedaan bij de controle van het huidige boekjaar.

Frauderisico – ‘opbrengstverantwoording’

Hieronder is uiteengezet hoe accountants voor niet-wettelijke controles het frauderisico ‘opbrengstverantwoording’ in de controleverklaring 2023 hebben opgenomen:

Uitwerking Frauderisico ‘opbrengstverantwoording’	2023	
Wel onderkend	3	11%
Weerlegd en (summier) beschreven in fraudesectie	0	0%
Niet onderkend – niet vermeld	24	89%
Totaal	27	100%

Figuur: niet-wettelijke controles – frauderisico ‘opbrengstverantwoording’

In vijf controleverklaringen 2023 is de fraudesectie ‘Controleaanpak frauderisico’s’ opgenomen. In drie van de vijf controleverklaringen in de categorie ‘overig’ is het frauderisico ‘opbrengstverantwoording’ onderkend en gerapporteerd, waarvan in één controleverklaring hierover in de vorm van twee kernpunten van de controle is gerapporteerd. In twee controleverklaringen is het frauderisico ‘opbrengstverantwoording’ niet vermeld.

Hieronder is een aantal voorbeelden opgenomen zoals over het frauderisico ‘opbrengstverantwoording’ is gerapporteerd in de fraudesectie ‘Controleaanpak frauderisico’s’.

Voorbeeld 1

Risico's bij de verantwoording van de belangrijkste opbrengststroom, zijnde de heffingen.

Wij hebben naast bovengenoemde controles de volgende werkzaamheden verricht:

- Wij hebben de opzet, het bestaan en waar mogelijk de effectieve werking beoordeeld van de in dit kader relevante processen (met name het heffingenproces).
- Wij hebben meerdere soorten gegevensgerichte controles uitgevoerd gericht op de juistheid en volledigheid van alle posten die behoren tot de heffingen.

Voorbeeld 2

Volledigheid / nauwkeurigheid van de opbrengsten

Controlewerkzaamheden en observaties

Wij hebben, voor zover relevant voor onze controle, de opzet en het bestaan van interne beheersingsmaatregelen geëvalueerd die het risico op de volledigheid van de opbrengsten moeten mitigeren en de werking van de maatregelen getoetst in het verkoopproces. Tevens hebben wij specifieke aandacht gegeven aan toegangsbeveiligingen in het IT-systeem die relevant zijn in het verkoopproces door het toetsen van de opzet en het bestaan van de IT General Controls. Wij hebben middels een deelwaarneming de nauwkeurigheid van facturering gecontroleerd aan de hand van prijslijsten en contracten, waarbij de tarieven zijn geautoriseerd door de bestuurder. Verder hebben wij de volledigheid en nauwkeurigheid ten aanzien van de afgrenzing getoetst door aansluiting van de omzet op de aan Belastingdienst aangeleverde informatie t.b.v. van de kinderopvangtoeslag. Op het kinderopvangtoeslagbestand hebben wij een data-analyse uitgevoerd gericht op afwijkingen ten opzichte van de vastgestelde tarieven. Verder hebben wij benchmark-analyses op locatieniveau uitgevoerd ten aanzien van de omzet, brutomarge en brutomarge na aftrek personeelskosten (dekkingsbijdrage). Tevens hebben wij de afgrenzing van de omzet getoetst door de creditnota's over geheel 2023 en het eerste kwartaal 2024 risicogericht te controleren. Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude.

Hieronder is een voorbeeld opgenomen zoals over het frauderisico 'opbrengstverantwoording' is gerapporteerd in de kernpunten van de controle.

Voorbeeld 1 Kernpunt van de controle

Wij hebben de contributiebaten als kernpunt aangemerkt, omdat het een significante opbrengstenstroom is voor xx. Daarnaast bestaat vanuit de Nederlandse controlestandaarden, de veronderstelling dat er bij de opbrengstenverantwoording frauderisico's bestaan. Dit risico kan zich bij xx voordoen door middel van onjuiste toerekening (afgrenzing) van ontvangen contributiebaten.

[...] Daarnaast hebben wij de opzet en het bestaan van de processen geëvalueerd met betrekking tot het muteren van tarieven, het muteren van gegevens in de ledenadministratie, de facturatie, het debiteurenbeheer en de verbandscontroles die door xx worden uitgevoerd. Wij hebben geconstateerd dat de interne organisatie in belangrijke mate steunt op 'entity level controls'. Deze interne beheersingsmaatregelen zijn minder geschikt om zekerheid te verkrijgen voor ons oordeel.

Aanvullende frauderisico's

Hieronder is uiteengezet hoe accountants voor niet-wettelijke controles aanvullende frauderisico's in de controleverklaring 2023 hebben opgenomen:

Aantal aanvullende frauderisico's gerapporteerd	2023	
0	24	89%
1	2	7%
3	1	4%
Totaal	27	100%

Figuur: niet-wettelijke controles – aanvullende frauderisico's

In vijf controleverklaringen 2023 is de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. In drie van de vijf controleverklaringen zijn aanvullende frauderisico's gerapporteerd en nader uitgewerkt met beschrijving van de werkzaamheden.

Hieronder hebben wij voorbeelden opgenomen van de aanvullende frauderisico's.

Voorbeelden

- Niet bedrijfsmatige uitgaven.
- Het risico dat kosten gerelateerd aan activiteiten die geen opbrengsten genereren, worden verantwoord zonder dat een prestatie geleverd is.
- Risk that field costs will be incurred for which no performance has been provided.
- Risk that payments will be made to the incorrect creditor / bank account.
- Risk of bribery and corruption regarding the use of agents for cash transfers.

Indicatie uitkomsten van de controlewerkzaamheden

In alle door ons geanalyseerde controleverklaringen voor de niet-wettelijke controles rapporteren de accountants een goedkeurend oordeel. In de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' in deze controleverklaringen zijn geen (detail)waarnemingen en observaties gerapporteerd.

De uitkomsten van de controlewerkzaamheden zijn in verschillende mate van detail gerapporteerd:

- In twee controleverklaringen is geen conclusie opgenomen.
- Eén controleverklaring bevat in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' één algehele conclusie over het al dan niet aanwezig zijn van een afwijking van materieel belang als gevolg van fraude in de jaarrekening.
- In twee controleverklaringen is een conclusie per frauderisico gerapporteerd.

Voorbeelden

- Hieruit volgden geen signalen van fraude die kunnen leiden tot een afwijking van materieel belang.
- Onze werkzaamheden hebben niet geleid tot specifieke aanwijzingen voor fraude of vermoedens van fraude.
- Bovengenoemde werkzaamheden hebben niet geleid tot bevindingen die in het kader van het genoemde frauderisico verdere opvolging vereisen.

Verwijzingen naar financiële overzichten vanuit de controleverklaring

In vijf controleverklaringen 2023 is de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' opgenomen. In vier van de vijf controleverklaringen is in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' verwezen naar het bestuursverslag of jaarrekening.

Hieronder zijn voorbeelden van deze verwijzing opgenomen.

Voorbeelden

- In het bestuursverslag zijn de voornaamste risico's en onzekerheden, waaronder de door het bestuur geïdentificeerde frauderisico's, opgenomen.
- Voor een toelichting van het bestuur op het risicomanagement van de organisatie verwijzen wij naar pag. X "risicomanagement en interne beheersing" in het verslag 2023 van het bestuur.
- We refer to chapter Compliance and Risk of the Board Report 2023 for management's disclosed fraud risks.
- Wij hebben tijdens onze controle inzicht verkregen in X te Y en haar omgeving, de componenten van het interne beheersingssysteem, waaronder het risico-inschattingsproces en de wijze waarop het college van bestuur inspeelt op het beheersingssysteem, monitort en de wijze waarop de raad van toezicht het toezicht uitoefent, alsmede de uitkomsten daarvan zoals opgenomen in paragraaf X van het bestuursverslag.

Niet-naleving wet- en regelgeving

In geen van de 27 controleverklaringen van niet-wettelijke controles is een sectie 'niet naleving wet- en regelgeving' opgenomen.

In twee controleverklaringen zijn in de fraudesectie 'Controleaanpak frauderisico's' wel risico's ten aanzien van niet naleving van wet- en regelgeving benoemd, waaronder corruptie, omkoping en agentenbetalingen. Voorbeelden hiervan zijn opgenomen onder de aanvullende frauderisico's.

Koninklijke Nederlandse
Beroepsorganisatie
van Accountants

Mercuriusplein 3
2132 HA Hoofddorp
Postbus 242
2130 AE Hoofddorp

T 088 4960 301
E nba@nba.nl
I www.nba.nl